

TEKSTŲ PUBLIKACIJOS

NAUJOJO DAUGĖLIŠKIO PADAVIMAI

DAIVA VAITKEVIČIENĖ,
VYKINTAS VAITKEVIČIUS

I. KONTEKSTAS

Tautosakos tekstuose kaupiasi didžiulė visuomenės gyvenimo patirtis: dainos, sakmės, pasakos, padavimai perteikia ar siekia perteikti žinias apie žmonių elgesį ir pasaulio suvokimą. Tautosakos reikšmių tyrinėjimai yra folklorinio suvokimo ir jo motyvuojamo elgesio aiškinimai. Jų pobūdis ir rezultatai priklauso nuo metodologinio apsisprendimo – kokias tautosakos tekstų reikšmes arba kokius struktūrinius lygmenis mėginama išryškinti, kitaip sakant, ką tautosakoje susitariama vadinti reikšme. Reikšmės statusas gali būti suteiktas estetinei ornamentuotei arba reikšmės gali būti ieškoma jausmuose – naiviam paprastume, skatinančiame kurti dainas, „pilnas nai-vaus džiaugsmo, pilnas saldžių svajonių“ (J. Kroicfeldas). Visai kitur folkloro prasmė regima tautosakos tekstuose ieškant ne subjektyvių išgyvenimų, o etnokultūrinio turinio – patirties, besimainančiu pavidalu keliaujančios iš kartos į kartą, iš teksto į tekstą. Tą stabilųjį branduolį, išliekantį keičiantis istorinėms kaukėms, ir laikysime tautosakos prasmės erdve.

Ji iš esmės mitinė. Todėl tautosakos tekstai reprezentuoja mitinio mąstymo kanonus. Mitinės reikšmės koduojamos, tad tekstuose reiškiasi figūratyviai – kaip suvokiamo pasaulio figūros, pavyzdžiui, *šermukšnis, velnio pėda, Marijos samtelis, kibirkštys, baltas vilkas, rupūžė* ir pan. Giliajame reikšmės struktūros lygmenyje šios figūros priklauso skirtingoms mitinėms taksonomijoms (pvz., reprezentuoja skirtingų dieviškų būtybių sakralumo sferas) ir išreiškia skirtingas semines kategorijas. Kibirkštys, Marijos samtelis (tapęs Sietynu) atitinka kategoriją *dangiška*, o, sakysim, rupūžė, pelenai – *chtonišku*. Kita vertus, tekstai turi *teminį kodą*, t. y. parodo pasaulio kategorizaciją estetiniu, moraliniu arba ekonominiu požiūriu. Dėl tematizacijos tekste atsiranda seminės kategorijos *gražus/bjaurus, geras/blogas, turtingas/vargšas*. Priklausomai nuo teksto archajiškumo jame dominuoja arba *figūratyvinė*, arba *teminė* kategorizacija. Remiantis J. Courtéso mitinio teksto figūratyvumo tyrinėjimais, teigtina: kai *teminė* kategorizacija dominuoja *figūratyvinės* kategorizacijos atžvilgiu, įvyksta teksto *desemantizacija* – miti-

nę reikšmę turinčios figūros „subanalinamos“ ir integruojamos į aksiologinę dispoziciją (pasakoje apie Pelenę herojė figūratyviename lygmenyje susijusi su mitinėmis kategorijomis *dangus/žemė/vanduo*, o dėl desemantizacijos išryškinamos estetinės ir ekonominės opozicijos: Pelenė graži, o jos pamotė ir seserys negražios, Pelenė – vargšė, o jos seserys turtingos ir pan.¹ Lietuviškuose tekstuose irgi regime analogišką desemantizaciją, pavyzdžiui, padavimuose apie nuskendusius dvarus ir bažnyčias minimas žmonių prakeiktas žiaurus ponas, kankinęs baudžiauninkus, ar palaidūnas kunigas. Kiti analogiškai variantai mini velnio ar Perkūno darbą (pvz., velnias apipila smiltimis bažnyčią, Perkūnas nugramzdina pilį, kad ji netektų priešams). Tai rodo folklorą turint gilųjį lygmenį, kurį sudaro mitinė kategorizacija, tad folkloro tyrinėjimai gali ir turi būti nukreipti į mitikos paieškas. Tokio pobūdžio paieškų objektu šiame straipsnyje buvo pasirinkti padavimai, kaip mažai tyrinėta lietuvių mitologijos sritis. Straipsnio tikslas – ne išaiškinti padavimų mitiką, bet parodyti, jog tai daryti verta.

*

Kalbėjimas apie mitiką visuomet implicitiškai susijęs su *ritualo* tema. Tai ypač tinka padavimams, nes jie visuomet siejasi su konkrečiomis vietomis. Tardami, kad mitas ir ritualas yra dvi to paties simbolizacijos proceso pusės (C. Calame'as), manytume mitinius pasakojimus turint konkretųjį (realųjį) lygmenį, kurį konkreti vieta (mitinių įvykių erdvė) realizuoja. Todėl mitai apibrėžiami kaip „pasakojimai, veiksmų sekos, kurių atlikėjai ir laikas priklauso supra- arba infražmogiškumui, o jų erdvė atitinka konkrečios visuomenės pasirinktas *geografinės vietoves*“².

Toks mito apibrėžimas itin artimas padavimo žanrui. Tačiau padavimai pasižymi ir *rituališkumu*, skiriančiu juos nuo etiologinių (ir mažiau gimininių mitologinių) sakmių. Etiologinės saktmės pasakoja apie *nekonkrečių* pasaulio objektų kilmę, apie tam tikrą *klasių* atsiradimą ar susidarymą (pvz., kodėl visos kregždės turi išplėštas uodegas, visi akmenys liovėsi augti ir pan.). Etiologinės saktmės paliudija, kokios rūšies daiktai, kokios taksonomijos buvo nustatytos pasaulio pradžioje, tuo tarpu padavimai visuomet nurodo konkretaus objekto kilmę, plg. dvi *pėdų* rūšis:

Šventas Jurgis jojo, ir po arklio kojų žybtelėjo ugnis. Žmonės ėjo žiūrėti, kas yra. Rado titnagą, pradėjo į kits kitą skelti – ir pradėjo žybčioti. Ir vadino titnagą švento Jurgio pėda. Paskui visi jį skėlė ir gavo ugnį (*VIKAZ*, p. 35).

Senų senovėje, sako, gyvenęs žmogus Butkevičius. Jam kaukai nešdavo įvairius dalykus. Kartą buvo pastebėta, kad velnias nešas turtus. Pradėjo tą velnią gintis ir su švėstu vandeniui krapyti. Velnias bebėgdamas užlipo ant trijų didelių akmenų. Ten, kur jis dėjo koją, paliko jo pėda atsispaudusi akmenyje. Kiek čia tikrumsos – nežinau, bet pėdas, kurios atsispaudė akmenyje, pats savo akimis mačiau ir esu čiupinėjęs (Smilgiai, Plungės raj.; *BILLS*, p. 225).

Etiologinės saktmės suteikia žinių apie klasių ir hierarchijų sukūrimą ir tuo būdu reprezentuoja *mitiškumą* (*dievų* hierarchijas – funkcijų ir sakralumo sferų pasidalijimą, plg. A. J. Greimo aprašytą Aušrinės mitą). Padavimuose kalbama apie objektus, susijusius su *žmonių* gyvenimu, – mitiniai vaizdiniai čia dengia žmogaus *apgyventą, sukultūrintą* (istoriozuotą) pasaulį. Pavyzdžiui, beveik visi padavimai apie prasmegusias pilis ir bažnyčias ženkлина kultūrinę reikšmę turinčias vietoves – piliakalnius arba gyventas teri-

torijas. Milžinkapiais vadinami pilkapiai ir kapinynai, velnio takais – kūlg-rindos, mokais – su kultu susiję akmenys ir t. t. Padavimai turi tris sakralumo dimensijas: 1) *sakralūs veikėjai* – šventi, mitiniai asmenys (Laima, Perkūnas, velnias, laumė, milžinas, Švč. Marija ir kt.), 2) *sakralus laikas* – religinės šventės (Velykos, Kalėdos, Vėlinės), mišių laikas ir pan., 3) *sakrali vieta* – šventovė (šventas akmuo, kalnas, ant kurio einama pasimelsti, gydomasis šaltinis ir kt.). Tad padavimas iškelia sąlygas, reikalingas atlikti ritualą – sakralų aktą, kuris reprezentuoja mitiškumą, nes ritualą galima apibrėžti kaip mito atlikimą (sakralumo *įsteigimas/atlikimas, taksonomija/naratyvumas, virtualu/realizuota*). Metodologiniu požiūriu padavimai yra puiškus ritualinių nuorodų šaltinis, nes nusako tiek sakralų asmenį (mitologijos objektas), tiek vietą (archeologijos objektas), tiek laiką kalendoriniame cikle (etnografijos objektas). Nurodyti galimas padavimų mitiškumo ir rituališkumo ieškojimo kryptis ir yra mūsų uždavinys.

*

Įsivaizduojamus senuosius laikus visuomet yra tikimybė matyti iš pasaulio pradžios perspektyvos. Ypač archajiški yra milžinai, dėl savo kūrybinės veiklos siejami su etiologinių sakmių veikėjais Dievu ir Velniu, kuriančiais pasaulį³. Kalbant apie milžinus patogi *kartos* sąvoka, būdinga bendram žmonijos gyvenimo Žemėje supratimui, nes pradžioje buvo milžinai, paskui prasidėjo naujas „svietas“ ir maži žmonės, o „po to, kad žmonys pasibaigs, bus toki žmonys, kad devyni vyrai pjaus vieną gaidį“ (*DSPSO, p. 206*).

Milžinų kartos veikla perdėm taiki: milžinai yra *statytojai*. Jie sukuria daiktus iš gamtinės (nesukultūrintos) medžiagos – išpila saują smėlio, ir išsauga kalnas; išpaudžia pėdas daubose, ir atsiranda ežerai; neša smėlį per jūrą, norėdami pasistatyti tiltą; stato miestus ir bažnyčias. Milžinų veikla visuomet pirminė, nes jie – „pirmoji“ gyventojų karta. Aiškinantis milžinų sukurtų objektų istorijas, dominuoja *įsteigimo* aspektas. Tuo tarpu visai kitaip atrodo „antrosios kartos“ etiologiniai darbai: kalnai iškyla laumėms (velniams, raganoms, viesulams, žmonėms) *apipylus* ten stovėjusią bažnyčią; akmenys yra velnio pamesti nešant juos *užgriauti bažnyčią ar miestą*; velnias stato tiltą, norėdamas *užtvenkti* upę, ir pan. Velnių ar laumių kūriniai susiję su tam tikru performavimu, savotišku buvusios padėties pakeitimu. Tie pakeitimai dažniausiai vienai ar kitaip siejasi su sakraliais objektais ar aplinkybėmis, pavyzdžiui, *velniui nepatinka bažnyčia*, todėl jis nori ją „užgriauti akmenimis“; bažnyčia ar miestas nugrimzta skradžiai dėl *bedievių*; ponas *per mišias* „suroošė vakarušką“, dėl to Perkūnas sudegino dvarą (Šėta, *LTR 2852/486/*) ir pan.

Tuo tarpu milžinų kartos darbai neatskleidžia religinio konfliktiškumo, nors jų veikla taip pat siejasi su sakraliais objektais ar ritualinėmis aplinkybėmis: milžinai *pastato* bažnyčią; milžinas supila kalną eidamas į motinos ar draugo laidotuves (iškrato smėlį iš klumpių); milžinai suneša pilkapių vainikų akmenis (*LTR 3098/139/*, *LTR 3470/410/*, *LTR 3517/2682/*) arba žmonės aprausia mirusį milžiną jo paties supiltame kalne (*LTR 2268/174/*, *LTR 3185/124/*).

Manytume, kad milžinų mitai priklauso senoviniam aukso amžiui, kuris „antrosios kartos“ padavimuose visuomet pateikiamas retrospektyviai –

siužetai apie griovimą ar nugrimzdimą į požemius išryškina pačią transformaciją, nustumdami toliau buvusio klestėjimo laikus – dingusius miestus ir prasmegusias bažnyčias.

Dėmesio centre yra pats pražuvimas ir galimybė atkurti buvusius dalykus (išvaduoti karalaites, miestus ir bažnyčias). Transformacija (tiek pavirtimas, tiek atvirtimas) susijusi su tam tikra „sakraline programa“. Bažnyčia nugrimzta dėl pažeistų religinių normų (kunigas buvęs labai ištvirkęs, žmonės – nusidėjėliai, ponas buvęs žiaurus ir bedievis („ponai kasdien šokdavę, pasninkų nesilaikydavę“)⁴. Egzekuciją gali įvykdyti Dievas (nugrimzdimas suvokiamas kaip Dievo bausmė) arba Perkūnas („Perkūnas trenkęs į tą bažnyčią, o viesulas užnešęs ją smėliu“⁵; „Perkūnas sudegino dvarą, o sodą pavertė šilu“ (*LTR 2852/486/*). Kai kuriuose tekstuose atsiranda *tarpininkas*, kurio valia ar galia įvyksta transformacija. Jais gali būti *burtninkai* (*LT 4, p. 699; LTR 2368/72/*), *karalaitė* (*LTR 98/3/*), *žynys* (*Voropilis* (*Voropilis*) „vieno žynio prakeikta tapė ir pragrimzdo į požemį“ (*BsV, p. 198*), „*senelis kunigas Ulvydas*“ (*LTR 2589/65/*), taip pat paprasti žmonės, atsitiktinai įgiję *maginę galią* tuo metu, kai ištaria prakeikimą (plg. tikima nelaimingą valandą prasiartais linkėjimais). Visuomet lemtingasis subjektas yra žmogus, turintis *maginę* arba *religinę* (žynys, kunigas Ulvydas) galią. Dar vienas įdomus dalykas, kad, be religinio nusižengimo, nurodoma ir kita nugrimzdimu priežastis – žmonės užkeikia bažnyčią (ar pilį), idant *nepatektų priešams*:

Ant Vorpylio kalno stovėjo senovės lietuviško kunigaikščio Voro pylis, kuri, kryžokams musų tėviškėj pasirodžius, vieno žynio prakeikta tapė ir pragrimzdo į požemį su visais jos skarbais bei gyventojais, idant jie ne tektu į kryžokų nagus (*BsV, p. 198*).

Simno vls., Giluičių piliakalnyje yra apipilta bažnyčia. Ją apipylė žmonės, kad *paslėptų nuo netikėtų priešų* (*LTR 581/12/*).

Labai seniai dar viešpataujant lietuvių kunigaikščiams, kada lietuviai buvo stabmeldžiai, viešpatavo Kaune kokia tai karalaitė lietuvė. Ant Kauno užklupę rusai. Karalaitė matydama, kad niekaip negalės atsispirti prieš rusus, ėmus ir prakeikus Kauną, ir pati save su savo žmonėmis (*BHP, p. 50*).

[Nagarbos kalnas, Kretingos raj.]. Senovėje ant to kalno žemaičiai turėję pasistatę pilį. Vieną kartą žemaičius užpuolė gudai ir tą pilį paėmę. Žemaičiai susirinkę aplink kalną ir ėmė melstis: „Perkūne dievaiti, nemuškie žemaitį, bet mušk gudą, kaip šunį rudą!“. Tada Perkūnas trenkęs į pilį ir, pilis nuskendusi, o jos vietoje ant kalno pasidariusios pelkės (*LTR 284/577/*).

[Biržų lauko Šilalės raj. Alkos Pilė]. Kalnas supiltas įvedant Žemaitijoje krikščionybę kunigams paliepus pagoniškos šventvietės vietoje, kad žmonėse ištrintų prisiminimą apie ją⁶.

Tokiu būdu nugrimzdusi ar apipilta bažnyčia atsiduria religinių prieštaravimų kryžkelėje – ji tuo pat metu yra ir sakrali, ir antisakrali; plg. šį pasakojimą apie Jurgaičių „Kryžių kalną“:

Trylika kilometrų nuo Šiaulių, palei plentą, yra (Jurgaičių) kalnas, daugeliu kryžių apstatytas. Žmonės laiko jį stebuklingu, todėl, darydami įvairius apžadus, stato po kryžių <...>. Seniau ant kalno buvusi pilis, kurioje buvus ir bažnyčia. Bet štai, vieną Velykų rytą, tur būt, *dėl gyventojų nuodėmių*, pilis, bažnyčia, kiti trobesiai, drauge ir gyventojai, skambant tos bažnyčios varpams, *likę nugramzdinti*. <...> *ši vieta yra laikoma šventa, stebuklinga. Žmonės tą kalną labai gerbia ir eina tenai melstis*. Kasmēt susirenka ten tūkstantinės žmonių minios pasimelsti (*BHP, p. 51. Kursyvas – cituojant*).

Toks sakralumo ir antisakralumo derinimas būdingas ir kitoms istorijoms, pasakojančioms apie metamorfozes, pavyzdžiui, kaip žmonės buvo paversti akmenimis. Jų metamorfozės priežastys vėlgi sudaro visą sakralių pažeidimų kolekciją: švedas norėjo šauti į bažnyčią, žmogus šovė į ostiją,

medžiotojai medžiojo per sumą, vyras arė per Velykas, vestuvinininkai nepagerbė „černaknyžniko“, kūmai, veždami vaiką krikštyti, nusideda, vieni vestuvinininkai nepraleidžia kitų, duktė nenori tekėti tėvų liepiama, ji per vėlai grįžta iš šokių ir t. t. Žmonės, kurie buvo paversti akmenimis, yra tikrų tikriausiai nusižengėliai. Vis dėlto jie, kaip akmenys, laikomi šventais ir garbinami, jiems aukojamos aukos! Išskirtinis Akmens kaimo Varėnos raj. *Nuotakos ar Mergos akmens* pavyzdys – su akmeniu sieta daugelis tikėjimų, papročių, turėjusių lemti vaisingumą, derliaus gausą, žmonių ir gyvulių sveikatą; ta intencija čia buvo aukojamas maistas, linų grįžtės, vilnų kuodeliai, prijuostėlės, drobė. Kad atitrauktų žmones nuo akmens garbinimo, kunigai kaime pastatė bažnytėlę, jos atlaidus sutapatino su akmens lankymo laiku vasaros pradžioje. Žmonėse pasklido padavimai apie bažnytėlės ir Nukryžiuotojo joje stebuklus. XX a. pabaigoje atlaidai į bažnytėlę dar sutraukia šimtus maldininkų. Akmens šventumas ilgainiui išblėso, daugelis maldininkų prie jo net nestabtelė.

Lieka tik konstatuoti, kad toks religinės nuostatos ambivalentiškumas reiškia pasaulėžiūros pokyčius, kurie vis dėlto leidžia egzistuoti senosioms pažiūroms ir tradicijoms (senovinio kulto objektai teoriškai laikomi priešiškais oficialiajai religijai, bet religinė praktika nenutraukiama). Tokia interpretacija tinka ir „bažnyčių padavimams“, juo labiau kad čia pasaulėžiūros painiava dar didesnė – nuskendusios bažnyčios genetiškai susijusios su senojo kulto vietomis, o vėliau tas vietas imta laikyti krikščioniško sakralumo objektais:

[Jurgaičių Kryžių kalnas]. Senovėje buvusi toje vietoje, kur dabar yra didelis kalnas pas Meškuičius, lietuvių žinyčia. Lietuviai, kol dar nebuvo apsikrikštiję katalikais, jie toje žinyčioje degindavo aukas. Bet po kiek metų buvo baisios audros ir apnešė 1712 metais švento Jono dienoje žemėmis. Nuo to ir įvedė Meškuičiuose šv. Jono dienoje atlaidus ir yra skrynūtė aukoms sudėti (CABR F 12–811, l. 1–3).

Tautosakiniuose vaizdiniuose padavimų bažnyčios ir realios bažnyčios labai susijusios. Pavyzdžiui, prie Gintališkės (Plungės raj.) kapinių buvo didelė bažnyčia, šalia jos – šaltinis. „Šaltinis plėtėsi po bažnyčios apačios. Ta bažnyčia per ilgą laiką nusileido į žemę“. Vėlinių naktimis šventieji paveikslai iškildavo. Vieną Vėlinių naktį kunigas ir žmonės nuėjo tų paveikslų, nusinešė „piborus“, bet pamiršo „reples“ žvakėms gesinti. Kai vienas paveikslas iškilo, jį paėmė, o kiti nuskendo. Tą paveikslą, kur paėmė, žmonės nunešė į Gintališkės bažnyčią, jis ten yra ir dabar (LTR 3950/169/).

Pasakojimai apie bažnyčias atitinka religinio mąstymo suformuotą stereotipą. Jie mitiniu pavidalu pateikia apeiginę praktiką, nes nugrimzdimo (nugramzdinimo) istorijos reprezentuoja sakralaus ir antisakralaus elgesio modelį. Norėdami tai paaiškinti, pateiksime galimą *ritualo* schemą. Apeiga pavadinantume transformacinį modelį, kai subjektas (religiškai angažuotas asmuo) iš vienos būsenos pereina į kitą įgydamas tam tikras sakralias vertes (pvz., subjektas pasveiksta, jo žemė tampa derlinga, namai „švarūs“, pageidaujant lyja ar būna giedra ir t. t.). Ši transformacija pasiekama tarpininkaujant metasubjektui (metafiziniam subjektui) arba subjektui pereinant per infra- ar supraerdvę (iš tiesų tai yra to paties sakralumo mediacija). Tada apeigą galima schematizuoti kaip perėjimą iš vienos būsenos į kitą, transformaciją:

$S_1 \rightarrow F [S_2 \cup O_1 \rightarrow S_2 \cap O_1]$	„DOVANA“, pvz., rugiai gerai dera
$S_1 \rightarrow F [S_2 \cap O_2 \rightarrow S_2 \cup O_2]$	„IŠSIVADAVIMAS“, pvz., neauga piktžolės
F – transformacija	O_1 = teigiama vertė (derlius, sveikata, kt.)
S_1 – metafizinis subjektas, įgalinantis atlikti transformaciją	O_2 = neigiama vertė (liga, slogučiai, kt.)
S_2 – subjektas, pereinantis į kitą būseną	\cap – disjunkcija, subjektas atskirtas nuo apeiginės vertės objekto
	\cup – konjunkcija, subjektas susietas su apeiginės vertės objektu

Šita schema turi ir atvirkščią pavidalą, kuris išreiškia antisakralų elgesį ir jo rezultatą:

$S_1 \rightarrow [S \cap O_1 \rightarrow S \cup O_1]$: „PRARADIMAS“
$S_1 \rightarrow [S \cup O_2 \rightarrow S \cap O_2]$: „KENKIMAS“*

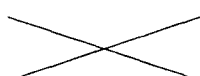
Šios universalios schemos, tinkančias aprašyti apeigas, taikomos taip pat padavimų logikoje ir leidžia nustatyti ritualo reikšmę kalbant apie kulto atžvilgiu aktualias geografines vietas. Bažnyčių nugrimzdimo ar žmonių suakmenėjimo istorijose yra naudojama išvirkščios apeigos schema: pažeidžiant sakralias normas vertės objektas (šiuo atveju bažnyčia kaip kulto vieta, šventovė ar žmogaus gyvybė) yra *prarandamas*, o kaip antra antisakralumo dalis yra kenkimo veikla – toje vietoje vaidenasi, gąsdinami žmonės ir t. t.

Tuo tarpu bažnyčių *išvadavimas* turėtų būti priešinga – *sakrali* – veikla, pavyzdžiui, kunigas turėtų atlaikyti mišias (t. y. *atlikti apeigas*), paimti iš zakristijos raktus ir tais *bažnyčios* raktais atrakinti požemio duris, duoti pasirodžiusiai karalaitėi *rožančių* ir pan. Todėl galima daryti išvadą, kad pagrindinė bažnyčios prasmegimo motyvacija yra *religinės veiklos nutraukimas* arba antisakralus, naikinantis elgesys.

Bažnyčia nugrimzta į požemius ar paskandas (ežerus, pelkes), t. y. į lietuvišką mirusiųjų pasaulį⁷, nes šventovė be religinių apeigų prilygsta mirusiai. Antra vertus, žmogus, dėl kurio elgesio paniekinamas šventumas, irgi baudžiamas mirusiųjų pasaulyje – bažnyčia nugrimzta su visais „nuodėmingais“ žmonėmis arba įtraukia su savimi patį prakeikėją. Toks religijos išniekintojo likimas padavimuose primena „istorinius“ pasakojimus apie krikščionybės įvedimą Lietuvoje (gyvuojančius tiek istorinėje tradicijoje, tiek visiškai savarankiškai tautosakinuose tekstuose):

Pagaliau [Jeronimas] aplankė kitas gentis, kurios garbino pagonių dievams pašvęstus miškus ir tarp jų [miškų] vieną laikė [esant] vertą ypatingo garbinimo. Daug dienų [jis] skelbė šiai genčiai žinią apie Kristų, atskleisdamas mūsų tikėjimo sakramentus, pagaliau liepė iškirsti [tą] mišką; kai žmonės su kirviais atėjo, nebuvo nė vieno, kuris drįso paliesti šventą giraitę. Taigi Jeronimas pirmas, pačiupęs kirvį, nukirto vieną išlakų medį. Tuomet [juo] pasekė [likusi] minia, uoliai lenktyniaudama [tarpusavyje]: vieni – pjūklais, kiti – kapoklais, tretį – kirviais klojo mišką. [Pagaliau] buvo pasiektas giraitės vidurys, kur augo seniausias ažuolas, kurį [jie]

* Lietuviai skyrė teigiamos ir neigiamos vertės kategorijas, tą rodo kad ir sveikatos bei ligos supratimas: tiek sveikata, tiek liga gali būti įsivaizduojamos kaip savarankiškos būtybės. Prarasti sveikatą dar nereiškia gauti ligą, nes *liga* – savarankiškas neigiamas (kenkiantis) priedas, kaip, sakysim, *nelaimė yra ne tik prarasta laimė, bet dar ir bėda*:

(sveikata)		(liga, slogutis)
nauda		ne-nauda
ne-kenkimas		kenkimas
(ligos, slogučio sunaikinimas)		(sveikatos praradimas)

laikė švenčiausiu iš visų medžių ir greičiausiai (Dievų?) buveine. Gana ilgai niekas nesiryžo [jo] liesti; galop, kaip būna, jog atsiranda kuris nors drąsesnis už kitus, vienas [vyras], bardamas kitus, kad šie esą bijo paliesti medį, negyva daiktą, pakėlė kirvį ir, smarkiai užsimojęs, smogė neva į jį. [tačiau] pataikė sau į blauzdą ir pusgyvis susmuko ant žemės. Pritrenkta aplink [stovinti] minia ėmė raudoti, skūstis, kaltinti Jeronimą, kad šis patares išniekinti šventus Dievo namus, ir jau nebebuvo nė vieno, kuris drįso pakelti kirvį. Tuomet Jeronimas, tvirtindamas, jog tai – piktu dvasių kerai, kurie apžavėjo apmulktintos minios akis, tam, kuris, kaip minėjome, susižalojęs susmuko [ant žemės], liepė keltis, parodė, kad [jis] nė nesusižeidė, ir, tuojau pat suvaręs į ažuolą kirvį, minios padedamas, su didžiuliu bildesiu patiesė [tą] milžinišką medį ir iškirto visą giraitę⁸. (Iš lotynų k. vertė D. Antanavičius.)

Mingėlos ažuolas – nukirsta viršūne, šis ažuolas kadaise laikytas šventu, todėl, kovojant krikščionybei su pagonybės liekanomis, ši jo viršūnė tada čia ir buvus nukirsta <...>. Neatsirado žemaičio, kuris būtų kirtęs švento ažuolo viršūnę. Tik kai už šį darbą pažadėjo dešimt metrų audeklo ir muškietą, Mingėla sutiko. Kaimynai jį surišę apkūlė, o paskui paskandino Minijoje. Sako, ir dabar tamsiomis naktimis iš Minijos duburio tenai išlipa baltas anojo Mingėlos šešėlis. Apeina dvylika kartų apie tą ažuolą ir, apsikabinęs, prašo verkdamas jo atleidimo. Nuo to ir vadina esą ažuolą Mingėlos ažuolu⁹.

Krikščionybės įvedimo kovos Lietuvoje yra vienas padavimų ambivalentiškumo aspektų. Bendras sakralumo ir antisakralumo modelis gali būti pritaikytas įvairių religinių ideologijų susikirtimui, tačiau akivaizdu, kad Lietuvoje dar yra išlikę tam tikrų „konkrečiosios“ ideologijos atsiminimų. Tai, kas tradiciniuose folkloro tyrinėjimuose laikoma literatūriškumu ar neoriginalumu (t. y. vienokiu ar kitokiu neoriginalumu), iš tiesų visiškai natūraliai gali įeiti į tautosakinius pasakojimus, kurių vidinė struktūra sudaro „naratyvines sąlygas“ realizuoti ideologinį turinį. Todėl kai kurie padavimai turi akivaizdų „religinių ideologinių“ pobūdį, pavyzdžiui, dalis padavimų variantų apie Šimaties Moką (Utenos raj.) akcentuoja, kad Moka tapęs akmeniu tuomet, kai „pradėjo plisti krikščionybė. Moka, būdamas įsitikinęs savo tikėjime pagonis ir nenorėdamas pasiduoti naujam religijai, sumanė bėgti toliau, kur dar nėra krikščionybės“ (BILLS, p. 503). Apie Veliuonos vardo kilmę pasakojama:

Vytautas krikštijo ir krikštijo lietuvius, tai visus vertė lazda prie krikšto to <...> tai nuo to: Vytauto bažnyčios iki Marijos kalno buvo nuklota vienais lavonais, kol privertė prie šito tikėjimo <...>. Ir pavadino ne Veliuona, bet Velionė, – vieni lavonai buvo (LTR 6265/21/).

Apie Tverečiaus ažuolą pasakojama, kad jis išaugęs iš sausos lazdos, kurią įbedęs, susiginčijęs dėl tikėjimo tikrumo, vienas senelis į žemę, sakydamas, kad jeigu jo pagoniška „auka bus priimta, tai tas kuolas pradys“ (LMD I 474/755/).

Tokiuose padavimuose religinių kovų atsiminimai integruojami į padavimo struktūrą ir sudaro baigtų siužetų pasakojimus. Tačiau egzistuoja daugybė pasakojimų, kurie neturi standartinės struktūros. Jų forma labiau primena istorinius atsiminimus, o turinį sudaro mitiniai vaizdiniai ir senoviškų apeigų reliktai; plg. šiuos tekstus apie Kaušų kaimo Aušrinės kalną (Šilalės raj.):

<...> unt to kalna buva bažnyčia. Žmonys šnekėji, ka ta bažnyči nugarmėji į kalną už žmonių griekus (P. Bronė Balčienė, g. 1906 Kaušų k. U. V. Statkevičius 1975. V. Statkevičiaus asm. arch.).

Un to kalna senų senovėj žmonys melsdavos, Aušrinei aukas degydava, iš jos laimės prašydava. Kai pradėdava aušti, čia nusileisdava Aušrini žvaigždė i palaimindava maldininkus. Ji buva didelia graži. I pamati jin Mėnesis, i pradėji kas rykmetį žiūrėti i anun. O patekėjus Sauli pamati Mėnesį bemylūjint Aušrinę. Ka parpyka, kam jos pats užmirša sava pačią i svetimai meilinas, i pasiunti Perkūną. Tas ka trinki mėnesiū par galvą i paverti i delčią. Tap i pasibengi nelaiminga anų meili. Vistyk Aušrini aplunka tan mūsų kalną, apšvyt jin, ka malonu žiūrėti. (P. Juzė Rimkienė, g. 1913 Šliužų k., Kaltinėnų apyl., gyv. Prienų k., Kaltinėnų apyl. U. V. Statkevičius 1973. V. Statkevičiaus asm. arch.).

Senia senia mūsų senolia švinsdava Žemynos švintę. Tos <...> švintės rykmetį, da saulei nepatekęs, balta pasirėdžiusias jaunas mergikes susedava unt Didžiosias Aušrines i šokdamas, dainiūdamas sutikdava tekunčią saulę. Senesni mesdava į ugnį dūnas papenčius i meldsava, ka Žemyna užaugintų sėjamus javus i ka Lauksargis dabočių užsėtus laukus. Tat būdava unkti pavasarij, po švinta Jurgia. (P. Antanina Kaveckienė, g. 1916 Kaušų k. U. V. Statkevičius 1975. V. Statkevičiaus asm. arch.).

Tokių tekstų autentiškumas iki šiol apskritai nėra svarstytas, laikantis išankstinės nuostatos, jog jie neoriginalūs. Tačiau nėra plačiau nagrinėta, kokiomis aplinkybėmis gyvuoja tokio tipo pasakojimai, kuriuos toliau vadinšime *religiniais atminimais*, turėdami galvoje, kad tai dažniausiai nebaigtos struktūros tekstai, pasakojantys apie ritualines realijas (garbinimą, aukojimą, šventą ugnį, vaidilutes ir pan.). Religiniai atminimai siejami su *konkrečiomis vietomis* ir *konkrečiomis datomis*, o jiems identišką struktūrą galima aptikti šiandieninėse religinėse tradicijose, kai koks nors šaltinis ar akmuo laikomas šventu ir per tam tikras religines šventes garbinamas (pvz., Skudutiškio (Molėtų raj.) šventas akmuo, šaltinis ir Skudutės upelis, Užpalių (Utenos raj.) Krokulės šaltinis ir kt.). Dažnai akivaizdu, kad krikščioniškas šventumas suteiktas vėliau, perprasminant senojo tikėjimo sakraliką (todėl tuo pat metu galioja ir senoji, ir naujoji religinė tradicija, sakysim, garbinama Švč. Marija, įmynusi akmenyje pėdą, ir metamos monetos į šalia trykštantį šaltinį – pvz., Skudutiškio šventvietėje). Toks ritualinis „suderinimas“ verčia atidžiau panagrinėti liaudiškąsias bažnytines tradicijas, inkorporavusias daug senojo tikėjimų dalykų. Tiek bažnytinių apeigų liaudiškasis etnografinis priedas, tiek atlaidų datos (turint galvoje, kad didelė dalis krikščionių bažnyčių pastatyta senose šventvietėse ir švenčių laikas buvo taikomas prie tradicinių žmonių antplūdžių), tiek religinio garbinimo objektai (akmenys prie bažnyčių, šventi šaltinėliai, šventi paveikslai ir jų atsiradimo istorijos bei kt.) turėtų patraukti kiekvieno atidesnio senųjų apeigų tyrinėtojo dėmesį.

*

Padavimai visuomet aktualina *vietą*, kuri, kaip jau minėjome, turi sakralų sluoksnį. Kuo gi reiškiasi sakralumas, kuo ypatingos šventosios vietos? Kai kurie padavimai informuoja, kad tose vietose lankosi mitinės būtybės, pavyzdžiui, Dievas, Perkūnas, Laima, velnias, laumė, Švč. Marija, „ponas Jėzus“ ir kt. Gyvendami tose vietose ar tik trumpam čia apsireikšdami, šventieji asmenys palieka savo pėdsakus. Šiuo požiūriu išraiškingi *akmenys* su pėdomis, įmintomis velnio, Dievo, Laimos ir kt. Pasekime velnio pėdsakus. Jis paprastai įmina pėdą bėgdamas nuo persekiotojų – Perkūno, angelo ar šalindamasis nuo šventosios atributikos: šermukšnio, šlakstymo švęstu vandeniu ir pan. Įmindamas pėdą velnias pasišalina iš šio pasaulio ir taip išvengia persekiojimų, pavyzdžiui:

buvo pastebėta, kad velnias nešąs turtus. Pradėjo tą velnią gintis ir su švęstu vandeniu krapyti. Velnias bebėgdamas užlipo ant trijų didelių akmenų. Ten, kur jis dėjo koją, paliko jo pėda atsispaudusi akmenyje (Smilgiai, Plungės raj. *BILLS*, p. 225).

Vadinasi, pėda rodo perėjimo į kitą pasaulį vietą, o akmuo su pėda yra savotiški dviejų pasaulių susitikimo vartai (plg. Peklos vartai – pelkė Ropiškės k., Mielagėnų apyl.). Pėdos simbolika dažnai siejasi su mirusiųjų pasauliu, pavyzdžiui:

[Čelniukų akmuo (Ignalinos raj.) su Velnio pėda]. <...> Žmonės pasakoja, kad velnią vijęs angelas, norėdamas atimti iš jo žmogaus dvasią. Kai šokęs velnias per eglę ant to akmens – ir liko pėda. Šią pėdą žmonės vadina velnio pėda (*BILLS, p. 225*).

Pėdas įmina įvairaus rango mitiniai asmenys (ir dieviški, ir velniški), todėl išeiti iš šio pasaulio galima įvairiomis kryptimis. Antai apie Pakriaunio akmenį (Rokiškio raj.) pasakojama:

Tame akmenyje yra trys pėdos: viena Dievo, kita aniuolo ir trečia velnio. Apie šitas akmenyje atsiradusias pėdas žmonės pasakoja taip. Labai seniai ejęs pro tą vietą, kur akmuo stovėjo, Dievas su aniuolu. Pamatęs tat velnias, pasivertęs aniuolu ir nematant Dievui priėjęs prie jų. Tada Dievas nebegalėjęs išskirti, kuris tikrasai aniuolas ir kuris netikrasai. Dievas, kai nebegalėjęs išskirti, [tai] jis sumanęs gudrų dalyką, kaip galėtų išskirti. Tas dalykas buvo toks. Dievas paėmęs tris akmenis: vieną akmenį davęs vienam aniuolui, antrą kitam ir jis pats pasilikęs sau vieną. Tada jie visi priėję prie šito akmenio ir ant jo užsistoję (tada akmuo buvęs kitoj vietoj). Tada Dievas jiems tarė: „Kieno akmuo bėgs [=kris] upėn, tas bus velnias“. Kai Dievas [taip] pasakęs, jie abu ir Dievas sviedė [akmenis]. Dievo ir aniuolo akmuo lėkęs dangun, o to aniuolo, kurs buvo velnias, akmuo lėkė upėn, ir Dievas pažino, kuris velnias, kuris aniuolas. Velnias susigėdinęs ir nukūręs tiesiog į pragarą, ir nuo savo šlubio viršininko gavęs mušti, ir daugiau ko, tai nežinau. (*BILLS, p. 225–226*).

Velnio ryšys su vandenimis, požemiu (pragaru), o Dievo – su viršutine erdve (dangumi) gali būti išaiškintas tiek mitologinėje, tiek teologinėje perspektyvoje. Tačiau įdomu, kad pasakotojas prie istorijos apie velnią ir Dievą prilipdo tokią pabaigą:

Seniau vėl sako žmonės, kad ant jo kūrendavo Perkūnui dievaičiui vaidilutės ugnį. Vienas Pakriaunio žmogus rado prie to akmens Perkūno kirvelį (*BILLS, p. 226*).

Vadinasi, mitinėje sampratoje Dievas siejasi su Perkūnu (Perkūno kirvelis yra išmestas iš *dangaus*, be to, kitose istorijose velnias įmina pėdą mušamas Perkūno). Tuomet įtikėtina, kad pėdos reiškia išėjimą tiek į velnio, tiek į Perkūno, tiek į kitų mitinių būtybių (pvz., Laimos) sakraliąsias sritis. Antra vertus, įvairių spektrų galimybę patvirtintų ir neteisėta velnio ekspansija į kitų dievybių sakralumą, tarkim, tame pačiame akmenyje vieni žmonės teigia esant Velnio pėdą, o kiti – Dievo (pvz., Silgionių pėduotas akmuo Alytaus raj.).

Šiaip ar taip, akmenys su pėdomis išreiškia bendrą kontakto su kitais pasauliais idėją, perėjimo – atėjimo ir išėjimo – *veiksmą*. Tokią pat reikšmę gali turėti durys. Durų motyvas labai populiarus pasakojant apie prasmegusias bažnyčias ir miestus: norint juos iškelti iš mirusiųjų pasaulio, reikia *atidaryti duris*, kurios paslėptos kalne*, arba, norint, kad iškilusi bažnyčia nebenugrimztų, reikia įbėgus pro duris paskambinti varpeliu. Paslėptasis pasaulis kartkartėmis apsireiškia pro tas duris, pavyzdžiui, Piliakalnio k. (Vilkaviškio raj.) piliakalnyje, „sako, sumos laike tę atsidaro durys tę iš pietų pusės, išeina iš to kalno *per tas duris* tokios mergos, knygas išsineša, skaito vaikščiodamos“ (*LTR 3517/1135/. Kursyvas cituojant*).

Tas duris gali atrakinti ne kiekvienas, o sakralią jėgą turintis asmuo – kunigas. Atrakinamos jos tik žinant sakralų kodą, todėl joms tinka bažnyčios raktai: „Durų sakė neplėšti, bet nueiti į Liudvinavo bažnyčią ir paimti zakristijos raktus, kuriais bus galima atrakinti“ (Šakališkių piliakalnis, *BIIP, p. 65*).

Antra vertus, rastieji mitiniai raktai laikomi šventais („kunigas padėjo juos bažnyčioj prie altoriaus“ (*BIIP, p. 75*) ir liudija tą pačią kitų pasaulių

* Tokią reikšmę gali turėti ir *vartai*, plg.: „Ir dabar tie vartai yra, tik giliai po žeme“ (*BIIP, p. 59*).

atrakinimo idėją. Įdomu, kad į šitas istorijas vėl įsipainioja velnias – jis neša akmenį „bažnyčios durų užversti, kad negalėtų žmonės įeiti į bažnyčią“ (Velnio akmuo, Valatkonių k., Radviliškio raj. *BILLS*, p. 222–223) ir pan. Bažnyčia gali būti tiek reali, tiek mitinė:

Vosgėlių piliakalnia vietaj seniau buvus bažnyčia, bet ji labai nepatikus velniui. Velnis norėjis jų užpilt ir, beimdamas žemes, iškasęs greta ežerėlį ir kriaukliais užpylęs bažnyčios paviršių, bet niekaip negalėjęs užverst durų. Tadu jis paėmįs didelį akmenį ir manęs duris užverst. Bet gaidys sugiedojįs, akmuo iškritįs ir inlindįs in kalna šlaitų (Zarasų raj. *GZK*, p. 43).

Tad Velnio mėginimai užversti bažnyčios duris priklauso ideologinei sunaikintų ar apleistų šventovių perspektyvai (tik susidūrus su realiomis bažnyčiomis Velnio pastangos nėra vaisingos). Bet šios teminės variacijos išryškina *akmenų* ir *durų* ryšį. Pavyzdžiui, apie mitologinį akmenį Tryškių miestelyje, Žemaitės g. sklype, pasakota:

Pirmoji Tryškiu bažnyčia buvosi ont Krugelia darža. Šiandein tebiera išlikę anos tik pamata. Kur matyti didelis akmuo, ten buvę didžiosis bažnyčios durys (*LTR 2368/203/*).

Akmuo padavimuose durims užremti pasirinktas neatsitiktinai, ir šį pasirinkimą galima sieti su pėduotų akmenų semantika (beje, ant akmens šalia Velnio pėdų gali būti įspausti ir durų raktų pėdsakai*). Šis naujas naratyvinis faktas liudija, kad tiek *akmuo*, tiek *durys* išreiškia *perėjimą* į mitinį pasaulį, tačiau ideologijoje šiedu kontakto su mitinėmis sferomis būdai supriešinami. Ir akmuo, kaip nekrikščioniško kulto atributas, vertinamas neigiamai. Tačiau implicitiškai velnio nešamas akmuo dar turi ir „atidarymo“, o ne „uždarymo“ reikšmę. Pasakojama, kad „velniai, sukibę keturiose, nešę tą akmenį Senųjų Trakų bažnyčios *durims išlaužti*“ (Liutonių k., Kaišiadorių raj. *BILLS*, p. 222; plg. atrakinti). Velnui čia ne tiek rūpi ką nors uždaryti, kiek sunaikinti kliūtį, trukdančią judėti. Padavime sakoma „buvo taip: Anykščių parapijos žmonės pastatė gražią bažnyčią ant velnių kelio ir ji velniams labai nepatiko. Velniai nutarė ją panaikinti“ (Puntukas, Anykščių raj. *BILLS*, p. 221–222). Tuo būdu *Velnio kelias* pasirodo kaip aktyvi zona, kurią kaip kelią naudoja mitinės būtybės, šiuo atveju velniai (plg., pvz., *vėlių kelius*, ant kurių taip pat negalima nieko statyti: jei bus namas, tai stogą nuplėš, jei atsigulsi – tai antklodę nutrauks ir sapnuose pasakys, kad negulėtum (*VISV*, p. 186)).

Kelio paskirtis visuomet yra susisiekimas, jis visuomet veda *kur nors*. Todėl kalbant apie *velniakelius* turėtina galvoje, kad kelias (ar jo atkarpa) *jungia dvi vietas*. Velnių padavimuose *jungimo* reikšmė dažniausiai atskleidžiama siužetais apie Velnio ryšį su kitomis mitinėmis būtybėmis, pavyzdžiui, Velnias eina *Laumei* pirštis ir supila žemių kelią, išgrindžia jį akmenimis (Urkuvėnų – Laumakių *Velnio kelias* Šiaulių raj.) arba velnias stato tiltą per ežerą, kad galėtų susisiekti su savo vaikais. (Čia taip pat tiktų motyvas, kaip velnias *Velniakeliu* savo vaikus ratukais vežioja (padavimas apie Senojo Daugėlišio *Velniakelį* Ignalinos raj.)). Ką galėtų jungti tokie *velniakeliai*? Urkuvėnų *Velnio takas* jungia *Kipšo dvarą* ir laumės buveinę *Laumakių balose*, t. y. dviejų mitinių būtybių gyvenvietes. Tuo tarpu Anykščių bažnyčios ir Puntuko byloje mitinis siužetas išplečiamas dar ir religiniu atminimu:

* Vertėtų atkreipti dėmesį ir į tokius variantus, kur velnias, nešdamas akmenį, palieka pėdą. Pavyzdžiui, velnias norėjo sudaužyti Balninkų bažnyčią, nešė akmenį, o „dabar likusi ant jo karvės pėda“ (*LVA*).

Velnius jį [Puntuką] nešė, ir užgiedojo gaidys, ir numetė šešis kilometrus nuo Anykščių – neprinešė in Anykščius. Jis norėjo užverst Anykščių bažnyčią. Nuo to laiko visi žmonės pavadinio jį *Velnio akmeniu*. Ti netoli buvo vaidilų laužai deginami – garbino Perkūną. Tebėra ir dabar aukurai (*LTR 3191/2*).

Vadinasi, *velnių keliai* eina *pro sakralius objektus* arba *mitinių būtybių buveines*, o jų ryšys gali būti išreikštas *kelio* motyvu. Kad pats kelias galėtų turėti apeiginę paskirtį (ar nurodyti, jog keliautojų tikslas buvęs „apeiginis“), atskleidžia tos pačios vis dar nesibaigiančios istorijos apie nugrimzdėlių vadavimą. Pavyzdžiui, Liškiavos piliakalnio mergelė būtų buvusi išvaduota nutiesus *drobės kelią* nuo Liškiavos kalno eiti *iki bažnyčios* (*LTR 1423/630/*). Antra vertus, velnius dažnai tiesia kelią arba stato tiltus *vestuvėms, nuotakai gabenti*, o vestuvės visuomet susijusios su ritualine kelione į bažnyčią. Tad padavimai apie *velnių kelius* tyrinėtoji leidžia atsekti konkrečias sakraliai įprasminas vietas ir jų ryšius, t. y. nustatyti tam tikras apeigines konfigūracijas bei rekonstruoti totalųjį šventelių jungiamų šventovių vaizdą.

Velnių keliai dažnai vadinami Napoleono keliais arba švedkeliais, prancūzkeliais ir pan. Tai dar kartą paliudija, kaip lengvai kinta paviršinis padavimų sluoksnius – priklausomai nuo aplinkybių senesni mitiniai vaizdiniai transformuojami į „istorinius“. Vis dėlto Napoleonas lietuvių padavimuose yra mitinė asmenybė – jo kariuomenei traukiantis iš Lietuvos prancūzai slepia auksą kaip tyčia po mitologiniais akmenimis, prie velnių kelių, tiltų, supila „kalnelį, ant kurio jiems buvo minkšta atsistoti ir pavalgyti“ (Piliūnų k., Vilkaviškio raj. *LTR 3058/92/*), Napoleonas pietaudamas prie kokio nors akmens netgi palieka „šešis šaukštus sidabrinus“ (Navikų k., Ignalinos raj.), aukso karūną (Sudotos k., Švenčionių raj.)¹⁰ ir t. t. Dėmesio nusipelno *Napoleono pietūs*, nes *stalo* motyvas padavimuose ir religiniuose atminimuose yra reikšmingas. Padavimuose minimi ir konkretūs akmenys, vadinami *stalais*, pavyzdžiui, *Velnio stalas, Dievo stalas, Laumių stalas*. Pavadinimą lėmė ne tų akmenų išvaizda: Vaitimėnų *Velnio stalas* (Tauragės raj.), Davainių *Laumių stalas* (Zarasų raj.) – akmenys lygiu paviršiumi, o, tarkim, Šašaičių *Dievo stalas* (Plungės raj.) į stalą nepanašus, ant jo viršaus stovinčioje koplytėlėje tebeaukujama Dievui (pinigai). Kas bendro tarp šių *stalų* ir *Napoleono, Karaliaus akmenų*? Pirmuoju atveju mums žinomi pasakojimai apie ten dievams aukotą maistą (Vaitimėnuose ir šiame amžiuje buvo liepiama vaikams būnant miške ką nors ant *Velnio stalo* palikti – uogų, grybų, gėlių)¹¹. Šio amžiaus pradžioje žmonės dar puotaudavo ant Davainių *Laumių stalo*. Kartą ten bepuotaujant išsiliejo alus, senesnieji sakė – tegu bus laumėms¹². Padavimuose apie *Napoleono, Karaliaus akmenis* jau pasakojama, jog karaliai ant tokių akmenų valgė, pietavo (pavalgė, papietavo). Tad galima daryti prielaidą, kad stalais padavimuose vadinami aukų akmenys, senoviniai altoriai.

Panašiai galima kalbėti apie žmonių išskiriamus šventus medžius (ąžuolus, pušis). Šventais dažnai laikomi medžiai, augą toje vietoje, kur, pasak padavimo, kitados stovėjusi bažnyčia. Greta gyvuoja padavimas, jog čia karalius, kunigaikštis pietavo (pvz., Andrijaičiuose, Šilalės raj., po ąžuolu Vytautas su kariauna „laikė pietus“¹³, buvo sustojęs pailsėti (pvz., Napoleonas ilsėjosi prie šventos Balnių (Jurbarko raj.) pušies (*KPA, p. 600*) ar pan.

Valgio, maisto aukojimas po medžiais gerai žinomas¹⁴. Jo nešimas į kapelius (minimi Andrijaičių, Balnių medžiai auga kapeliuose) – dar geriau

paliudytas paprotys (plg. *stalų kėlimus* vėlėms). Tad kokie karaliai, ponai ar kunigaikščiai ten valgė, pietavo? Ar ne tie dievai, kurių apsilankymais džiaugdavosi žmonės, radę paragautus dievams vaišintis suneštus valgius?

Tarp šventųjų akmenų randame ne tik *status*, bet ir *Velnio sostą*, *Velnio krasę*, *Marijos kėdę*, *Raganos kėdę* (yra, be to, ir *balnų*, *jojamųjų akmenų*, *lovų*, *pečių* ir kt.). Akmenys – *sostai*, *kėdės* retai skiriami karaliams, ponams, taigi padavimai išlaikė tam tikrus senųjų dievybių paveikslus ar bent buvusio akmens šventumo atgarsius (*akmuo-kėdė* Jaurų k., Molėtų raj., siejamas su Švč. Marija, bet gerai žinomas paprotys tos kėdės įduboje susirinkusiu vandeniu gydyti karpas, plautis veidą, o einant į bažnyčią – ir kojas – atspindi tradicinį senovišką tikėjimą nepaprasta gydomąja ant akmens susirinkusio vandens galia).

Taigi *akmenys-kėdės* padavimuose siejami su dievais, dievybėmis, ten jie sėdi (yra kadaise atsisėdę), būna (po kėde velnio buveinė; šviečiant mėnesienai velnias ant akmens pasirodo; prie akmens – laumių pirtis), ten su jais susiduriama (ateinama su velniu papypkiuoti, su juo pasiderėti dėl batų, ten, sako, galima nunešti kiauras kojines – rasi suadytas. Palyginkime ir kalnus – *Dievo krėslo* kalną Vilkų k. miške (Telšių raj.), *Saulės krėslo* kalną Radžiūnų k. (Ukmergės raj.) ir kt.

Kita padavimų apie *akmenis-kėdes* grupė slepia nuorodas, jog *kėdės* – religinės senojo tikėjimo praktikos atributai: *Velnio soste* sėdėdamas Velnias mokinęs velniukus (Padievaitis (Šilalės raj.)¹⁵, Laumė sėdėdama ant akmens būrusi (Mačiūkiai (Skuodo raj.)¹⁶ ar pan. Turime retą progą sugretinti įvairius duomenis apie Padievaičio *Velnio sostą* – tikrą akmeninį krėslą, kur, pasak padavimų, buvusi *Velnių mokykla*¹⁷. Archeologinių tyrinėjimų metu rastos ir čia buvusios šventvietės liekanos. Nustatyta, jog sėdinčiojo soste balsas kalbant sustiprėja, tampa kelis kartus garsesnis, klausantis nuo šalimais esančio piliakalnio viršūnės (kas realiai gali būti naudojama apeigose).

Tad padavimų motyvai gali būti verifikuoti nefilologiniais metodais, tuo būdu perkeliant tekstų įskaitomumo ir interpretacijos problemą į „realistinių paliudijimų“ perspektyvą. Mitologinių ir archeologinių duomenų sugretinimas leidžia mitines ir ritualines reikšmes papildyti konkrečiomis detalėmis, šventovių ir juose atliekamų apeigų reliktais. Patys padavimai visuomet yra tik medžiaga, potencialios nuorodos, kurios, deja, praranda dalį vertės, kai padavimai atplėšiami nuo konkrečių vietovių. Padavimai liudija tų vietų sakralumą tiek mitiniais vaizdiniais, tiek apeigų nuorodomis, tiek ir pačia struktūra, pagrįsta religiniu mąstymu. Todėl išsamūs kompleksiniai tyrinėjimai gali prakalbinti jau užmirštus senosios lietuvių religijos tekstus.

II. NAUJOJO DAUGĖLIŠKIO APYLINKIŲ (IGNALINOS RAJ.) ŠVENTVIETĖS

Apie senąją lietuvių (baltų) tikėjimą byloja miškai, medžiai, kalnai, kalvelės, atkalnės, pievos, slėniai, daubos, akmenys ar jų grupės, uolos, geologinės įgriovos, duobės, pelkės, ežerai, upės, upeliai, šaltiniai, versmės, akivarai, kūlg-rindos, brastos ir kitos kraštovaizdžio vietovės ar atskiros jų dalys. Šios vietovės – senojo tikėjimo *apeigų*, *kulto vietos*, *vietos*, *susijusios su senąja pasaulėjauta*, *atspindinčios jos mitinius įvaizdžius*. Žinome, jog šventvietės gyvavo

žmonių (savoje) erdvėje, yra aptinkamos piliakalnių, senovės gyvenviečių, kaimų teritorijoje, artimiausioje aplinkoje, taip pat ir kitoje (svetimoje) erdvėje, įrengtos atokiai nuo žmonių kasdienio gyvenimo, pasirinktos nuošaliau, dažnai nuo piliakalnio, senovės gyvenvietės skiriamos vandenų: upelio, ežero, pelkės. Kartais šventvietės yra ir šių erdvių riboje ar sandūroje (pvz., šventas akmuo upelyje, skiriančiame piliakalnį nuo kapinyno).

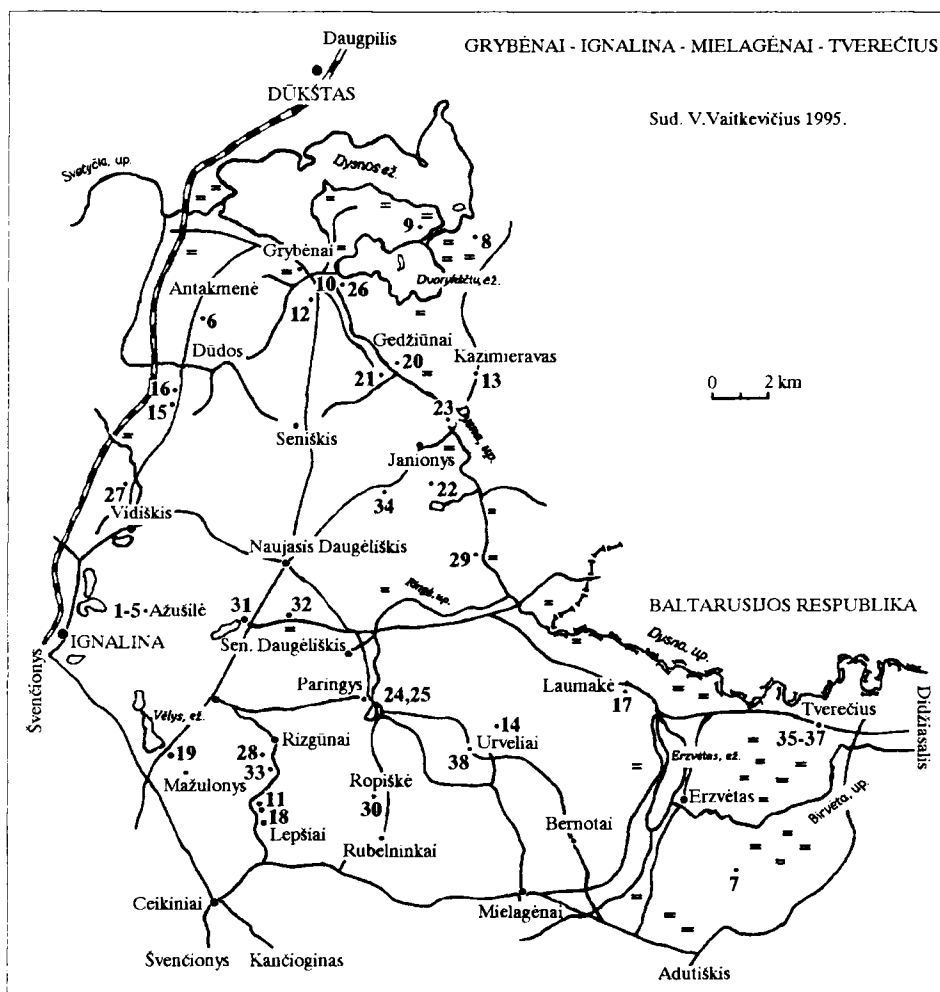
Sprendžiant iš gausios medžiagos, senąsias šventvietes galima sąlygiškai sieti su dangaus skliautu, žeme, vandenimis, miškais, skirtingų sakralių galių pasireiškimais, dievais ir dievybėmis. Šventvietės, regis, skyrėsi ir pagal tai, kokios dievybės ten pasirodydavo, kada ir kokios buvo švenčiamos šventės ir atliekamos apeigos. Pagrindiniai senosios šventvietės elementai – miškas, vanduo, kalnas. Neabejotina, jog didelę reikšmę turėjo ir ugnis. Kartais su dievybėmis, mirusiaisiais siejamos atskiros šventviečių vietos, kuriose yra tam tikri akmenys, medžiai ir kt.

Kad konkretus kalnas, akmuo, ežeras turėjo reikšmę senajame tikėjime, paprastai rodo vietos sakinė tradicija, papročiai, tai patvirtina archeologiniai, paleoastronominiai, kiti specialūs tyrinėjimai, kartais – ir istoriniai duomenys, rašytiniai šaltiniai. Intuicijos ar netiesioginių argumentų (aplinkiniai vietovardžiai, vandenvardžiai, priešistoriniai paminklai kaimynystėje) nepakanka, kad tą vietovę laikytume senojo tikėjimo šventvieta*.

Esama nemaža tautosakos tekstų (padavimų, pasakojimų, sakmių) ar jų nuotrupų apie Naujojo Daugėliščio (Ignalinos raj.) apylinkių senojo tikėjimo šventvietes, kuriose pasirodo mitinės būtybės ar dievai, ir dėlto tos vietos žmonių išskiriamos ir laikomos šventomis. Skyrium minėtini Mažulonių, Rokiškės, Strakšiškės piliakalniai, kurie padavimuose laikomi šventais. Tai susiję su istorinės, senovinės vietos įvaizdžiu, su tuo, kad šventosios ugnies, vaidilučių, o iš dalies ir padavimuose minimos bažnyčios vaizdiniais imta žymėti istorines vietas. Archeologinėje perspektyvoje tie vaizdiniai gali ženklinti ir religinius centrus ar atskiras šventoves Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniuose (tai patvirtina ir tyrinėjimai rytų baltų žemėse). Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto 1995 m. ekspedicijos Naujojo Daugėliščio apylinkėse medžiaga, papildanti archyvinius to krašto duomenis, sukauptus Lietuvių mokslo draugijoje ir Lietuvių tautosakos rankraštyne, tinkama iliustruoti įvairiapusių senųjų šventviečių tyrinėjimų svarbą. Šių duomenų įtraukimas į bendrą baltišką šventviečių įrengimo, pasirinkimo ir naudojimo tradicijų kontekstą bei mitinių įvaizdžių, kurie siejami su šventvietėmis, aptarimas leidžia ir archeologinių tyrinėjimų tose šventvietėse rezultatus gretinti su šia medžiaga.

* Šiuo požiūriu geografo T. Šidiškio sukaupta medžiaga apie Ignalinos rajono senojo tikėjimo šventvietes¹⁸, vėliau papildyta ir paskelbta Lietuvos kraštotyros draugijos leidinyje „Mūsų kraštas“¹⁹, nėra nuosekli nei pasirinktu metodu (kraštovaizdžio objektų siejimas su šventvietėmis, remiantis tą patvirtinančiais šaltiniais), nei kriterijais, kuriuos išryškina mūsų anksčiau išvardyti šaltiniai (turimi galvoje „rėmai“, kuriuose objektas gali būti pavadintas senojo tikėjimo kulto vieta ir kuriuose matyti, kad ta vieta siejama su konkrečiais apeiginiais motyvais, o ne su bendraisiais pasaulėjautos vaizdiniais). Paskelbtą medžiagą tikriausiai būtų pavadinti Ignalinos rajono vietų, apie kurias apskritai žinomi kokie nors padavimai, sakmės ar autoriui imponavę vietos žmonių prisiminimai, praplėstu sąrašu. Pasirinktasis šaltinių ir literatūros nuorodų būdas yra sunkiai suprantamas, netikslus.

GRYBĖNŲ – NAUJOJO DAUGĖLIŠKIO – TVERĖČIAUS APYLINKIŲ
ARCHEOLOGINIAI IR MITOLOGINIAI SAKRALINIAI PAMINKLAI

1. Ažušilės piliakalnis; 2. Ažušilės pilkapiai; 3. Ažušilės kalnas Būdakalnis; 4. Ažušilės Velnio akmuo; 5. Ažušilės Velniabala; 6. Antakmenės mitologinis Aukų akmuo; 7. Čelniukų akmuo su Velnio pėda; 8. Dvoryškčiaus pilkapynas; 9. Gedžiūnų pilkapynas; 10. Gedžiūnėlių pilkapiai; 11. Jakaviškės piliakalnis; 12. Kazlupiškės piliakalnis; 13. Kazimieravo šaltinis; 14. Kiniūnų šaltinis Mergašulnys; 15. Kukoriškės kalnelis Piliakalnis; 16. Kukoriškės mitologinis akmuo Girma; 17. Laumakės akmuo su dubeniu ir kryželiu; 18. Lepšių Bobakalnis ir akmuo Boba; 19. Mažulonių piliakalniai (2); 20. Navikų Karaliūkalis ir Karaliaus akmuo; 21. Navikų pelkutė Velniašulnys; 22. Ožionių šaltinis; 23. Padubysio (Janionių) pilkapynas; 24. Paringio mitologinis akmuo; 25. Ringės upelio vieta, laikoma šventa; 26. Poliankos (Dvoryškčiaus) pilkapynas; 27. Rimšėnų Karaliaus kalnas; 28. Rizgūnų kalnas Biciakalnis; 29. Rokiškės piliakalnis; 30. Ropiškės pelkė Peklos vartai; 31. Senojo Daugėliško piliakalnis; 32. Senojo Daugėliško senkelis Velniakelis; 33. Strakšiškės piliakalnis ir mitologinis akmuo; 34. Taujūnų Velniabalis; 35. Tverėčiaus ežerėlis; 36. Tverėčiaus ažuolas; 37. Tverėčiaus (Vilčkos) pilkapynas; 38. Urvelių mitologinis akmuo.

Pateikiamame Naujojo Daugėlišio apylinkių žemėlapyje pažymėtos svarbiausios krašto gyvenvietės, upės, ežerai, keliai, taip pat archeologijos paminklai (piliakalniai, pilkapiai), vietos, apie kurias pasakojami padavimai ir kurios straipsnyje aprašytos ar paminėtos.

Seniausi žmogaus gyvenimo pėdsakai čia – Dvarkščių apyžėryje, kur žinoma akmens amžiaus gyvenvietė, o krašto apgyvendinimą I tūkstantmetyje pr. Kr. – pirmaisiais amžiais po Kr. rodo rytų baltų archeologinės Brūkšniuotosios keramikos kultūros piliakalniai Mažulonyse²⁰, Ažušilėje²¹, Jakaviškiuose²², Kazlupiškėje²³. Atrodo, kad su tuo laikotarpiu sietini ir Rokiškės bei Strakšiškės piliakalniai. Tuo metu tankiai gyventa netolimo Dūkšto apylinkėse, kur prie Samanio ežero buvo naudojami Sokiškių, Pasamanės ir Senojo Dūkšto piliakalniai. Brūkšniuotosios keramikos kultūros laidojimo paminklai labai menkai pažįstami; jie arba nerasti, arba sunaikinti. Visą minimos kultūros raidą Rytų Lietuvoje bene išsamiausiai aptarė A. Luchtanas²⁴.

Apie Naujojo Daugėlišio apylinkių apgyvendinimą I tūkstantmečio viduryje ir antrojoje pusėje, II tūkstantmečio pradžioje byloja piliakalniai Senajame Daugėliškyje²⁵, Ažušilėje²⁶, Mažulonyse²⁷, taip pat gausūs Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapynai Gedžiūnuose, Gedžiūnėliuose, Dvarkščiuose, Padysnyje, Tverėčiuje²⁸. Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse tai būta istorinės Nalšios (žemės ar kunigaikštystės). Archeologinių paminklų kartografavimas leido archeologui G. Zabielai nustatyti Nalšios valsčius: aiškiai išsiskyrė Mažulonių valsčius, išryškėjo spiečius paminklų prie Dysnų ežero, kiek žemiau Dysnos paupio, šiandieninių Janionių apylinkėse²⁹. Nalšia XIII a. buvo niokojama Livonijos ordino, totorių bei Vaišelgos karo žygio, kuris 1265 m. greičiausiai ir nutraukė atskiros Nalšios kunigaikštystės formavimąsi. Jos teritorijoje XIV a. turbūt atsirado kitos, jau Lietuvos valstybės struktūros³⁰.

Kalbėdami apie *šventuosius vandenis*, pirma galime atversti Dysnų ežero bylą. Į pietus ir pietryčius nuo ežero I tūkstantmečio pabaigoje – II tūkstantmečio pradžioje, atrodo, būta atskiros Dysnų valsčiaus³¹, čia žinomas didžiausias išlikęs Lietuvoje Gedžiūnėlių pilkapynas (apie 560 pilkapių), nuo jo į rytus – Poliankos (Dvarkščių) pilkapyne suskaičiuota 220 pilkapių³². Svetyčios upelis, iš vakarų įtekantis į Dysnų ežerą, kartu su pelkių ruožu tikriausiai ribojo Dysnų valsčių iš vakarų. Kalbininko A. Vanago nuomone, pavadinimas *Svetyčia* gali būti kilęs iš suslavintos lyties *Svietica < *Šventytė ar pan.³³ Apie Dysnų ežerą trečiame dešimtmetyje žmonės dar spėliojo, kad „gal tai užkeiktas ežeras“, o ir šiandien tebelikę senovinio tikėjimo atgarsių, jog ežeras kasmet neužšąla, kol jame nenuskęsta koks žmogus.

Šis tikėjimas paplitęs visoje Lietuvoje įvairiais variantais: ežerai auką pasiima kasmet (prieš užšaldami); auką pasiima kas 3, 10 metų; jie turi pasiimti būtinai gyvą būtybę (ar gyvulį, ar žmogų – nesvarbu), turi pasiimti tik tos būtybės galvą. Iš pirmo žvilgsnio šis tikėjimas siejamas su sąlygiškai vėlyvuose miestuose tyvuliuojančiais ežerais (Masčiu – Telšiuose, Talšos – Šiauliuose, Galvės – Trakuose, Zarasų ežeru – Zarasų mieste, Daugų ežeru prie Daugų miestelio ir kt.). Tačiau aukos motyvas žinomas ir kalbant apie šiandien menkų, nežymių vietovių ežerus, o tai netiesiogiai leidžia šį tikėjimą sieti su gerokai ankstesne epocha, priešistoriniais paminklais, kompleksais. Prie tokių ežerų priklauso Dusia, Plateliai, Vilkokšnis, Nemaitonių Švenčiaus ežeras, Liškiavos Liškiavis, Sudervės Riešės ežeras, Vištyčio eže-

ras, Dysnų ežeras, panašus į Vievio ežerą, netoli kurio yra keletas I tūkstantmečio pabaigos – II tūkstantmečio pradžios taip pat Rytų Lietuvos pilkapių kultūros pilkapyių (Balceriškės, Vorliškės).

Gali būti, kad tikėjimas aukų reikalavimu, būdingas senajai pasaulėjautai („apeiginis elgesys su ežerais (vandenimis)“), yra neapibrėžtas vietos ir laiko atžvilgiu. Dėl įvairių aplinkybių toks tikėjimas galėjo bet kada būti siejamas su bet kuriuo ežeru, ežerėliu, bala ar upės atkarpa. Užuominos, pavyzdžiui, apie Talšos, Dusios, Vištyčio ežerus, nurodo, jog tarp atkeliaujančio padebesiais ežero, ką tik nusileidusio, norinčio išeiti ežero ir žmonių sudaroma sutartis: Talšos ežero prašoma nusileisti, neskandinti visų žmonių, bet jam leidžiama ar siūloma kasmet pačiam pasiimti po auką³⁴; Dusios ežeras norėjo išeiti, palikti žmones – kunigai laikė mišias, ir ežeras neišėjo, tik pasigirdo balsas: „Aš neisiu, bet kas metai pasiimsiu po galvai“ (P. J. Kalvinskas, g. 1925 m. Druskininkuose. U. V. Savukynas 1993. Aut. asm. arch.); Vištyčio ežero vanduo „apsistojo augęs, pažadėjęs po vieną dūšią kasmet“ (LTt 4, p. 609) ir pan.

Yra žinoma, kad žmonės patys tokią sutartį vykdė, tarsi užbėgdami ežerui už akių: skandina (aukoja) ežere kokią gyvą būtybę (arklį, vištą, katę, kt. (plg. LTR 3670/17/; LTR 1434/146/), jos galvą. Priešingu atveju ežeras pasiima kasmetinę auką pats. Pavyzdžiui, Liškiavio ežeras, kaip aprašo B. Buračas, tiek įpratęs pasiimti auką – „kokį nors gyvą sutvėrimą“, jog jeigu kuriais metais niekas jame nepaskęsta ar jam nieko nepaaukojama, tai „tas ežeras taip įpyksta, išiunta, kad baugindamas žmones imąs baisiausiai ūžti ir dūkti“. Tada žmonės turį kviesti kunigą, kad tas ežerą „numaldytų“³⁵. Tikėjimas vandenimis, kurie reikalauja aukų – tai vienas iš išpūdingiausių senojo tikėjimo relikvų; kitados, galimas dalykas, aukojimas vandenims buvo ir apeigų, kalendorinių švenčių dalis. Matyt, neatsitiktinai Gervėčių krašte užrašytas tikėjimas, jog Šv. Jurgio dieną būtina turi nuskęsti koks žmogus³⁶. Vakarų Europoje buvo tikima, kad upės, ežerai kasmetinę auką pasiima birželio 23–24 d.³⁷ Onegos ežero žvejai kaliausę kiauroje valtyje į ežerą paleisdavo ateinant žiemai, Šv. Nikolos dienos išvakarėse³⁸ ir pan.

Erzvėto ežero šiaurinėje dalyje nurodoma salelė, su kuria siejama daugelis padavimų apie ežerą. Padavimai apie ežero vietoje buvusį miestą, bažnyčią (taip pat ežero salelę, kaip senovėje stovėjusios bažnyčios vietą) pasakoja, kad ežeras tas buvęs reikšmingas senajame tikėjime, kad jis susijęs su vaizdiniais apie kitą – požeminį pasaulį. Be to, ežeras buvo apgyventas velnių. Savo ruožtu padavimas, kaip velnias „strošnoj dienoj“ nešasi „dūšias“ į ežero versmę, tiksliai nurodo, kur žmonės įėjimą į tą pasaulį lokalizavo.

Iš padavimų apie Lietuvos ežerus išsiskiria buvę šventi ežerai, ežerėliai, iš kurių išteka didesnės to krašto upės (Venta, Virvytė ir kt.). Kaip tik čia minėtini Dysnų, Erzvėto ežerai, kur pradžia gauna Dysnos, Bivėtos upės, taip pat Ringio ežeras ir vieta, kur iš jo išteka Ringės upelis (dešinysis Dysnos intakas).

Vieta Paringio bažnytkaimyje, kur iš Ringio ežero išteka Ringė (24, 25*), regis, buvo garsi dar ikirikščioniška šventvietė. Vėliau ji buvo sukrikščioninta. Čia žmonės ligi šiol traukia, bet jau tik į bažnytelę, prie joje

* Žemėlapyje žymimų vietovių numeriai.

esančio Nukryžiuotojo – stebuklų, pagijimų bei pasakojimų apie juos paakinti. Miniomis dešimtą sekmadienį po Velykų į Paringį tebesirinkdami, karštai čia meldamiesi, prašydami malonių, gausiai aukodami, jie retai prisimena, kad, ko gero, ankstyviausi padavimai, kuriuose kalbama apie Paringio stebuklus, siejami su Ringės upelio aukštupiu, kur guli vidutinio dydžio akmuo, taip pat su Ringio ežeru. Pasak padavimo, ant paminėto akmens apsireiškė Švč. Marija. Kai kurie maldininkai, atvažiavę į Paringį, ir dabar čia sustoja, prausiasi, braido, ima upelio vandens namo, laiko jį nepaprastu, gydomuoju.

Vandenvardžių, kuriuos būtų galima kildinti iš žodžio *vėlė* (mirusiojo dvasia), Lietuvoje nėra daug. Kalbėdami apie jų kilmę, dažniau intuityviai siejame jų atsiradimą su priešistoriniais laikais. Šiuo požiūriu išskirtinis Mažulonių archeologijos paminklų komplekso pašonėje tyvuliuojantis ežeras Vėlys.

Rytų Lietuvoje II tūkstantmečio pr. Kr. pabaigoje – I tūkstantmečio po Kr. pradžioje gyvavo Brūkšniuotosios keramikos kultūra (pirmieji amžiai po Kr. – ir Mažulonių piliakalnių naudojimo pradžia). Pažymėsime, kad ne vieną tos kultūros piliakalnį „lydi“ su senaisiais vaizdiniais apie kitą pasaulį susiję ežeras, ežerėlis, akivaras (pvz., Vėlykuškės, Zarasų raj.; Paukščiai (Dukumonys), Prienų raj.; Aukštadvaris, Trakų raj.; Juodonys, Rokiškio raj. ir kt.). Panašus vaizdas ir žvelgiant į I tūkstantmečio vidurio – II tūkstantmečio pradžios Rytų Lietuvos pilkapių kultūrą (tai antrasis Mažulonių piliakalnio naudojimo laikotarpis). Ežerai, ežerėliai, peikės, gaubiami senųjų vaizdinių, „lydi“ piliakalnius, pilkapynus, kartais skiria gyvenvietes nuo šventvietės (pvz., Balceriškės, Trakų raj.; Ginučiai, Ignalinos raj.; Pakalniai, Utenos raj. ir kt.). Tyrinėjant Rytų Lietuvos priešistorinių bendruomenių dvasinį gyvenimą, Mažulonių bei Vėlionių vietovė – Vėlio ežeras, piliakalniai (antras piliakalnis Mažulonyse atrastas prieš kelerius metus), senovės gyvenvietė – galėtų daug padėti.

Baigiant aptarti vandenį, minėtini Ažušilės *Velniabala* (5), Navikų *Velnio šulinys* (21), Kiniūnų *Mergašūlnis* (14), Kazimieravo (13), Ožionių (22) šaltiniai bei Laumakės kaimas, siejamas su laumėmis, kurios ten ėjo gerti Dysnos vandens. Nėra aišku, kiek pagrįsta šias vietas tapatinti su senosiomis šventvietėmis ar sieti su platesnėm šventom vietovėm. Galbūt tai paaiškės ateityje.

Šventieji kalnai. Svarbiausi padavimai žinomi apie Mažulonių (19), Rokiškės (29), Strakšiškės (33) piliakalnius (viename tekste apie pastarąjį aptiksimė užuominą, jog šalia esančioje „klampynėje“ (akivare, baloje?) nuskendo Katerina – tai dar šventųjų vandenų byla). T. Šidiškis Ignalinos rajono mitologinių bei sakralinių objektų sąrašė tarp kitų Naujojo Daugėliščio apylinkių šventviečių aprašo ar mini Ažušilės *Gaidžio kalną*, *Būdakalnį* (3), Antakmenės *Piestokalnį*, Grybėnų *Vilkakulalio kalną*, Gedžiūnų *Piniginį kalną*, Kukuriskės *Piliakalnį* (15), Lepšių *Bobakalnį* (18), Kūjiškės *Krepėsčio kalną*, Navikų *Karaliūkalnį* (20), Ožionių *Diedakalnį*, Teliukiškės *Kiškiakalnį*³⁹.

Gedžiūnų *Piniginį*, Kūjiškės *Krepėsčio* kalnus, Ožionių *Diedakalnį*, Teliukiškės *Kiškiakalnį* skirti šventkalniams, neturint tai nurodančių duomenų, nėra pagrindo. Tą pat galima pasakyti apie Ažušilės *Gaidžio kalną*. Gaidys – čia paplitusi pavardė. To kalno savininkas buvo pavarde Gaidys, todėl

kalnui teko toks pavadinimas. Apie Kukoriškės *Piliakalnį* pateiktas padavimas, jog „ant piliakalnio aukodavę aukas (degino)“ ir „rodydavosi baltas baroniukas“⁴⁰, galimas dalykas, yra „perkeltas“ nuo Antakmenės *Aukų akmens*. Tai pažymėjo V. Musteikis, kartu su T. Šidiškiu apklausęs Emiliją Karlienę, g. 1946 m. Gedžiūnėlių k.⁴¹

Apie Ažušilės *Būdakalnį* (3) turima tik viena įdomesnė užuomina, jog „dar ir dabar žmonės pasakoja, kad girdisi šv. Jono naktį kažką vaitojant, kažką meldžiantis, bet kada sugysta pirmieji gaidžiai, viskas nutyla“ (*LTR* 2626/40/). Antakmenės *Piestokalnio*, Lepšių *Bobakalnio*, taip pat Navikų *Karaliūkainio* atveju reikia pirma kalbėti apie šalia tų kalnų buvusius ar esančius mitologinius akmenis. Tad turime tik pluoštą padavimų apie piliakalnius.

Daugiausia pasakojama, kad ten stovėjusios bažnyčios, ir jos prasme-go, sugriuvo. Nors ir kaip ten būtų, bažnyčios įvaizdis rodo, kad ta vieta, apie kurią pasakojamas toks padavimas, yra žmonių išskiriama, ji neliečiama, šventa (tai gali būti ir piliakalnis, ir šventvietė, ir kapinės; plg. padavimus apie bandymą Mažulonių piliakalnį kasti, Strakšiškių piliakalnį – arti).

Tarp *šventųjų akmenų*, be jokios abejonės, pažymėtinas Antakmenės kaimo akmuo (6), pagal geologinę sandarą – konglomeratas (susicementavę smulkūs žvyro akmenėliai). Kodėl jis vertas tokio didelio dėmesio? Dar šiame amžiuje žmonės ant akmens aukodavę įvairias aukas (monetas, mėsą, linų grįžtes, vilnų kuodelius). Jog taip buvę daroma sekant sena tradicija, liudija gausūs padavimai, pasakojimai ir XIX a. aprašymai – Antakmenės akmuo minimas jau 1842 m. E. Tiškevičiaus knygelėje, skirtoje Lietuvos archeologijai⁴², paminėtas ir dailininko N. Ordos, kuris XIX a. lankėsi prie akmens⁴³. F. Pokrovskis 1893 m. parengtame Vilniaus gubernijos archeologijos paminklų žemėlapiu apraše nurodo, kad, pasak padavimų, tas akmuo yra pagonių altorius⁴⁴.

Lietuvių mokslo draugijos rankraštiniame palikime – 1926 m. užrašymai apie tai, jog piemenys prie akmens ganydami „degina aukas“ (Nr. 5)*, „net šiandien dar seni žmonės lanko tą vietą su pagarba, rasdami visokių pagalbų savo keltuvai [gyvuliams – *aut.*], vaikams ir sau visokių žolelių ir vaistų“ (Nr. 7). Žmonės akmens lovyje „pakulas degindavo“ (Nr. 16). Šie, taip pat kiti tekstai mažai tepasako, kuriuo metų laiku buvę aukojama – vasaros laiką rodo pasakymas, jog čia ieškoma žolelių (Nr. 7), aiškiai užfiksuota viena data ir proga – tai Dešimtinės (dešimtas penktadienis po Velykų). Žmonės, važiuodami į garsius Paringio Dešimtinės atlaidus, užsukdavo ir čia, palikdavo įvairių aukų. Panašu, kad tokiu metu čia vykdavusios apeigos ir ikikrikščioniškais laikais. Žinomi žemdirbių tikėjimai (pvz., draudimas per Dešimtines judinti žemę, nes ledai javus išmuš⁴⁵) leidžia spėti, jog krikščioniškų Dešimtinių metas (birželio mėn.) sutapo su ankstesnių Perkūno apeigų laiku. Tad galima daryti prielaidą, kad Antakmenės akmuo buvęs Perkūno šventvietėje. 1971 m. archeologinių tyrinėjimų (vad. V. Urbanavičius) metu nustatyta, jog prie akmens buvo maždaug 6,5 m skersmens piltuvėlio formos, 1,4 m gylio duobė. Tos duobės dugne rastas 20 cm storio degėsių, anglių, perdegusių akmenų, gyvulių kaulų sluoksnis. Duobės viršuje

*Skelbiamo teksto eilės numeris.

buvo nuo didžiojo akmens atskilęs ir į duobę įvirtęs 1,8×0,7 m dydžio luitas. Be to, nuo šlaito į laužavietę buvo įverstas apie 1 m ilgio, 30 cm skersmens ažuolinis rąstas⁴⁶. Tad apeigų prie akmens faktą savo ruožtu patvirtina ir archeologiniai duomenys.

Čelniukų (Latakiškės) *akmuo su Velnio pėda (7)* yra vienas įdomesnių pėduotų akmenų, tebežinomas tolimiausių apylinkių žmonių. Tai lėmė padavimų, pasakojimų apie jį gyvybingumą, regis, ir tikėjimus – akmens nuoskalos, buvo manoma, padeda išgydyti gyvulių ligas (Nr. 67). Taigi, nors paprastai pažymima, kad pėduoti akmenys retai siejasi su archeologijos paminklais, kad jie nuošaliau gyvenviečių, dažnai miškuose, pelkėtose vietose⁴⁷, Čelniukų akmenį žmonės aplinkiniuose kaimuose puikiai žino, pro jį veda jų kelias grybaujant, uogaujant. Deja, mums nežinoma, kaip ši vietovė atrodė iki melioracijos. Padavimai apie akmenį išraiškingai liudija žmones tikėjus, jog pro jį veda kelias į požemį: velnias, šokdamas ant akmens ir įmindamas jame pėdą, dingsta iš žemės. Kartu tai ir vadinamojo pagrindinio indoeuropiečių mito vaizdai (čia Perkūnas persekioja Velnią).

Kukoriškės kaime aptiktas akmuo (16), kuris žmonių buvo laikomas senoviniu aukuru. Galimas dalykas, kad būtent šis akmuo minimas F. Pokrovskio 1893 m.⁴⁸

Karaliaus Napoleono akmuo yra buvęs Navikuose (20), netoli Karaliūkainio. Kadangi *akmenims-stalams* (prie kurių, anot padavimų, yra pietavę karaliai) jau skyrėme dėmesio, plačiau jo neaptarsime.

Lepšių *Bobakalnyje (18)* gulėjo akmuo **Boba**, nuo kurio pavadinimą gavo ir kalnas. Deja, tautosakos apie tą akmenį nežinoma, pats akmuo, V. Musteikio suteiktomis žiniomis, sunaikintas pokario metais.

Ažušilėje, ne per toliausiai nuo Velniabalos, guli Velnio neštas akmuo (4), žinomas padavimas apie jį – įprastinis. Galbūt ilgiau reikėtų sustoti ties Laumakės akmeniu su dubeniu ir kryželiu (17). Jį 1992 m. T. Šidiškis nurodė Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro archeologams, akmuo buvo apilankytas, aprašytas⁴⁹ ir vėliau įtrauktas į Naujai išaiškinamų kultūros paminklų sąrašus. Panašu, kad akmenį mitologiniu galima laikyti tik sąlygiškai, nes ir dubenį (norėdamas kalti girnų apusę), ir kryželį iškalė Kostas Maciulevičius, gyvenęs Laumakės k., miręs maždaug septintajame dešimtmetyje. Tad nepagrįsta akmenį laikyti mitologiniu paminklu.

Deja, tiksliau nepavyko lokalizuoti Urvelių mitologinio akmens (38). N. Tunius iš Urvelių apie jį dar pasakojo (Nr. 63), 1995 m. akmuo vietos gyventojų jau buvo užmirštas.

Šventiesiems medžiams aprašomame krašte atstovauja tik garsus Tverėčiaus ažuolas (36), tebežaliuojantis bažnyčios šventoriuje.

Nemažas pluoštas padavimų apie šventas Paringio bei Kačergiškės vietoves. Pasakojama, kodėl jos šventos, kokios buvo ten stovinčių bažnyčių statymo aplinkybės. Paringį paminėjome kaip garsią šventvietę, matyt, buvusių ten dar iki krikščionybės. Padavimai, be kita ko, atskleidžia krikščioniškos ideologijos pastangas stebuklais pagrįsti Paringio bažnyčios atsiradimą. Garsi krikščioniška šventovė Paringyje bent jau XVII, XVIII a. nuo senųjų šventviečių atitraukė jų lankytojus. Važiuojant į Paringio atlaidus, jau tik trumpam užsukama, „pasižiūrima“ į senąsias šventvietes, tarp kurių – ir Antakmenės *Aukų akmuo* į šiaurę nuo Paringio, ir šventu laikomas Stajėtiš-

kio piliakalnis, į pietus nuo Paringio. Betgi tradicinės aukos (linai, vilnos, maistas ir kt.) ten ilgai dar buvo aukojamos.

Kačergiškės bažnytėlė siejama su ponios pažadu toje vietoje pastatyti bažnyčią, jeigu tik pasveiksianti duktė (pagal kitus – bažnytėlę ponia pastatė už visą savo turtą dukrai jau numirus). Ištiktas bėdos žmogus „griebiasi šiaudo“ – galvoja apie kito pasaulio jėgas ir meldžia ją pagalbos, malonės. Žmogaus duotas pažadas kaip nors už pagalbą atsidėkoti, dažnai išpildomas tose vietose, kuriose pasižadantieji mano esant stipriausią jungtį su meldžiamomis jėgomis. Tai dažniausiai būna jau nuo seno šventomis laikytos vietos. Taip neretoje senojo tikėjimo šventvietėje atsiranda bažnytėlės, koplyčios, kryžiai, bet jau kaip krikščioniškos ideologijos atributas.

Toliau pateikiami padavimai, pasakojimai apie aptartąsias Naujojo Daugėlišio apylinkių šventvietes ir glausti duomenys apie tų vietų geografinę padėtį, dydį, matmenis bei ypatumus.

III. TEKSTAI APIE NAUJOJO DAUGĖLIŠKIO APYLINKIŲ ŠVENTVIETES

Daugiausia tai pirmą kartą skelbiami tekstai iš Lietuvių tautosakos rankraštyno. Dalis jų, užrašytų šio amžiaus 3-iajame dešimtmetyje A. Bielinio ir kitų, yra buvę Lietuvių mokslo draugijos rinkiniuose, dalis užrašyti pokario metais, visi kiti – 1995 m. Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto tautosakinės ekspedicijos metu I. Žilienės, A. Andriušytės bei straipsnio autorių – D. Astramskaitės-Vaitkevičienės ir V. Vaitkevičiaus.

Dysnų ežeras. Į pietus nuo Dūkšto, į rytus nuo Daugpilio – Vilniaus geležinkelio, 2403 ha ploto, didžiausias gylis 6 m, vidutinis – 3 m. Iš ežero išteka Dysna, vakaruose į jį įteka Svetyčia.

1. Yra tokis ežeras, vadinamas Dysna. Taip ir jis yra koks nepaprastas, kad jis neužšąla, kad jame niekas nenuskenda. Kiekvieną žiemą jame nuskenda žmogus, tai tada jis užšąla. Tai iš to matyti, kad jis trokšta, kad jame žmogus nuskęstų. Gal tai ir jis yra užkeiktas, tas vienas, ir gal ko reikalauja nuo žmonių, – sako senovės žmonės: gal aukų, gal maldų. Tas vienas yra Dūkšto valsčiaus, Švenčionių apskrities.

2. O, kiek čia žmonių maudas! Nu, saka, da neažušals ežeras, kol nenustapis koks žmogus. Šitai kalbėdava.

Antakmenės Aukų akmuo (6, nuotr. 1). Apie 150 m į šiaurę – šiaurės rytus nuo kaimo kapinių ir tiek pat į rytus nuo Vidiškių – Grybėnų kelio, dauboje. Iš žemės kyšantis konglomerato luitas yra apie 5,5 m ilgio (šiaurės vakarų – pietryčių kryptimi), apie 1,5 m storio ir iki 4,3 m aukščio, tarsi iš dviejų dalių: pietrytinės (žemesnės) ir šiaurės vakarinės (aukštesnės). Šios dalies viršuje – tarp dviejų „ragų“ – plokščiu dugnu „lovys“, į kurį buvusios dedamos aukos. Vienur kitur ant akmens matomi ir nedideli įdubimai (7 cm skersmens, 3,5 cm gylio, 11 cm skersmens, 5,5 cm gylio ir kt.). Atrodo, jie vadinami *Velnio kanopomis*.

3. Untakmenes lauke, netoli no kapų, yra akmuo, kur paganyš degindavo apieras. Senybas, pasakoja, ėja žmogus keliu, išbėgo ant kelio kačiukas. <...> Tas žmogus norėjo jo pasgaut ir parnešt namo, bet jo nepagauna. Tada – jis turėjo rožančių – ir metė ant jo. Jis nubėgo krūman ir pradėjo juoktes kaip žmogus:

– Ka ka ka...

[Žmogus] išsigando ir nubėgo kitan sodžiun.

1. Antakmenės Aukų akmuo (1968 m. IIAS)

4. Unt[a]kmines lauki yra akmuo sulig pečių diduma, ir tas akmuo šlapias, niekad neišdžiūva. Nešdava apieras.

5. Untakmines lauki yra didelis akmuo. Kai piemenes gana, tai degina aukas.

6. Senoves kalbėja seni žmonis – Untakmines lauki buvo akmuo, jame senovej degindava apieras paganyš. Buva ant kalnelia in keturių kajų iš akmenukų nulietas. No ta laika, ka paganių nebuva, ti tinai vis šaukdava dieną ir naktį <...> neparstada. Tadu, kai prancūzai vajūjas, tadu nušava akmenį, tadu ir nustaja šaukti. Ir dabar akmuo tenai stavi netali kapų. Pačiaj viršūnej yra dvi aukštas puses, viduj – lavys.

7. Keturiolika kilometrų nuo Daugėliškio, Untakmenės laukuose yra didelis akmuo. Sako seneliai, kad ten degindava kadai aukas. Sako, matydavos ugnis ir senelis baltais rūbais. Tas senelis, mylėdamas senovės tikybą, nusiskandinęs. Tan aukuran tuoj perkūnas trenkės. Net šiandien dar seni žmonės lanko tą vietą su pagarba, rasdami visokių pagalbų savo keltuvai, vaikams ir sau, visokių žolelių ir vaistų.

8. Akmuo tas didelis labai buva be galo <...>. In ja užlipa, atsistoja <...> i dainuoja...

– Kur, – saka, – aisme?

– In Untakmenes akmenia.

<...> Mataoras ten nukrita, <...> tai tas akmuo tinai. Mataoras gi žinai kaip krenta. Tai didžiausiai didžiausias tas gabalas, kurgi! I nukrita! Untakmenės lauki.

<...> Miški vienas buvo Antaniškėj nukritęs. Ale jau nedidelis. Mataoras. Ti kitakis akmuo, kakis juodas.

9. Untakmenėj prie kapų <...>. Aukas degindava. Degindava kažku tinai, aukas kokias tai degindava.

– *O dėl ko jas degindavo?*

– Tai kų aš žinau, šitaip tik pasakodava.

10. Antakmenės pilis buvo labai tvirta ir jos kunigaikštis nugalėdavo visus priešus, nes čia buvo didelis akmuo, kuris drebėdavo, kaip tik prisiar-tina priešai. <...>

11. Antakmenis kaimo laukuose prie stataus kalno yra didelis akmuo. Vienas žmogus nujojo naktigonėn prie to akmens, atsigulė ir užmigo. Vidury nakties jis pro miegą išgirdo skambučio garsą ir nepažįstamą balsą. Bet žmogus buvo drąsus. Pats savimi netikėdamas, pasiliko gulėti. Tas pats pasikartojo ir antrą kartą. Kadangi antrą kartą pasikartojo, tai žmogus baisiai nusigando ir pakilęs pagriebė arklį ir užsėdęs greitai jojo namo. Kadangi jis atsigrėžė pažiūrėti į tą akmenį, tai vietoj akmens pamatė stovint didelį mil-žiną. Žmogus, kuriam tai nutiko, iš didelio išgąščio grįžęs namo greit mirė. Jis yra palaidotas ant Antakmenės kapų.

12. Linus, pinigų dėdava. Razirodė gi Marija <...>. Ai stebuklinga, – labai didelis akmuo. <...> Nugį nešdavo apieras i dėdavo. <...> Nu, i mels-davos.

– *Tai padėdavo tas akmuo?*

– Padėdavo.

13. In tų akmenia velnia kanapa buvo, kanapa.

– *Iš kur atsirado?*

– Tai sėniai žino.

14. Oi, būdava, saka, Untakmenėj un ta akmenia!.. Tai važinodava Pa-ridingin, a či palikdava pinigų, kapeikų... Visgi tikėja žmanis.

– *Tai dėl ko palikdavo?*

– Nugį būk tai seniems dievam.

15. Oi, aukštesnis už mane tas akmuo, labai didelis! <...> Kad nesivaidentų aukodava, atseit lyg auka, lyg relikvija kokia būdavo <...>. Kas, sakė, pakulas atnešęs uždega, kas kapeikų kiek palieka, kaip žmonės tikėjo, kaip buvo.

– *O kurioj vietoj dėdavo? Ant to akmenio?*

Ant to akmenio. Ant viršaus. Ant pat viršaus. Ten yra va toks kaip lovy, kaip griova.

16. Velnias kai kirta su pirštu, tai iškirta lovį ant to akmenio. Labai bijodavo žmonės, kad ti nesivaidentų, nešdavo aukas – kapeikas, pakulas degindavo.

Kukoriškės akmuo Girna (16, nuotr. 2). Apie 180 m į šiaurę nuo K. Bindoriaus sodybos, beržyno pakraštyje, iš senosios vietos atvilkta melioratorių. Akmuo buvo apie 100 m į šiaurės vakarus nuo dabartinės vietos, kiek žemėsnėje, drėgnoje vietoje, Pagirinės pievoje (greta, pietva-karių – šiaurės rytų kryptimi, čia jau iškastas melioracijos kanalas). Akmuo – rausvas stambiagrūdis granitas, dabar parverstas viršumi ant šono, o šonine (rytine) plokščia, kiek nelygia 2,1 × 1,45 m dydžio plokštuma akmuo stūkso į viršų. Nuo viršaus akmens šonai žemyn buvę statūs, 1,75 m aukščio; akmuo į apačią kiek siaurėjo. Anksčiau žemėje buvusi jo dalis – 1,5 × 1 m dydžio.

2. Kukoriškės akmuo Senovinis aukuras (1995 m., V. Vaitkevičiaus nuotrauka)

17. Kukoriškėj irgi buvo senybinis aukuras, būktai lygiai nuskeltas ir dvi duobelas. Buvo dirvoj, bet dabar viršum kajom apiverstas. Aukuras... Seni kaimynai pasakojo. Kai tą akmenį vertė, tai buvo apačioj akmeniokų pridėta irgi.

18. Anas buvo lygiai nuskeltas, buvo dvi duobelės. Sakydava, kai krikščionybę vede, tai da diedai diedukai meldavas ant ja. Kūrendava – tai meldavas senovėj. Pasislėpė už kalniuko meldavas.

19. Para duobelių. Viena tai nedidela, tai ten būdava undenia. Vanduo stavėdava.

20. Tai vadindava Girnų akmuo, ir skylutė buvo mažutė. Tokia duobelutė yra, ir kai girna. Akmuo Girna, a pieva – kai vadiname – Pagirna.

Ažušilės Velniabala (5). Nedidelė pelkaitė šalimais J. Martinkėno sodybos, į šiaurę nuo jos.

21. E velniai tai cia dūkdava. Kada mes unkasėm sieželkų, tai apaciaj sukertiniai kaki, daugybe, sienajų pilna, nemožna toliau kast – tai anys ti turėja gal kokį namynų pasistatį.

22. Matydava gi – kūrena [ugni], daugybe velnių apie šitų ugnį šaka. A kai kakis jei dievobaimingas labai žmogus, tai kadu aina in šitų ugnį, ugnis ras i išgaišta. Bijodava, matai, tikėjima bija i velniai.

23. Buva čia razu šituos Paliaucių namuos. Kelmų atveže da – Dieve duok dungų – uošvis. Kelmų daugybę smalingų. Tai naktį – du du du du kas, padabajam – laban jau rieta kelmas! Anys gi buva labai drūti, tai kaip palaide kelmų (a ti reikia kelmas šitas trim keturiem žmanim kelt šaktu)! Anas vienas ti nustveria, padundėja tik un Velniabaļi – i vsio. Anys nori

tože greit pasikurt, nereikt ilgai mūčietis su ugnim. Smalas pilni kelmai, degtukų tik va kyšt, i deg.

24. E cia va nei keliais nebuva galima pereit už velnių Velnabalaj šitoj. Va, būdava, keliukas yra, ale jei jau žmagus ažvažiuoja nežinodamas, tai pernakt aždavija jį. I arklys šlapjas, i žmagus, i parėkt negali.

25. [Vaivarykšte] Velniabalan razų buva nuskarus. Vaivarykšte tai kai geria undenį, tai tik purpie visaki spinduliukai. <...> Ana gert nari, nusilaidė, i tik purpia, tik parpie šita visa bala, kai duoda gert. <...> Daugiausia kur platūs ežerai ana nusikaria, bet vienų kartų jau cia, Velnabalan.

26. Aš čia kai atėjau, tai jau nuo keturiasdešimtų metų, tai buva da mažesni akmeniukai šlaiti, a dabar un jau kaki, rasi. E un dabar Velnabaloj kaki akmenai! Baisu dabat! Ažauga. I velniai jau jų narėja neataduot, nešties pragaran, ale, išeina, jau labai sunkūs, niek nepadarė.

27. Mes vaikai augom, tai, būdava, gąsdinam – tai Belzebubas, tai vartė yra baloj, neikit baloj tai gal i anksčiau – aiste ton balon, tai velniai paims.

Ažušilės Velnio neštas akmuo (4). Guli prie Ažušilės – Naujojo Daugėlišio lauko kelio, šiaurinėje jo pusėje, į vakarus nuo J. Martinkėno sodybos.

28. Žmonės seni pasakoja, būdava, seneliukai sėdi lovoj i pasakoja, ka akmenys auga, va, dabar, va cia suvis buva tik mažuciukas, a jau kap kepure, jau pakelt jau akmeniokas. Va gi vienas akmuo didžiausias guli prie mana sodybos, tai, sako, velnias nešė jį, šitų akmenį, ale nežinau ką užsigėidė anas i nusviedė šitų. <...> Nešis priilsa, nusviedė.

Mažulonių piliakalnis (19, nuotr. 3). Pietrytinėje Naujojo Daugėlišio – Švenčionių kelio pusėje, rytinėje Vėlio ežero aukštumoje. Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, kurią iš pietų ir vakarų supa pelkėtos mišku apaugusios daubos. Kalno šlaitai statūs, viršuje – 29 × 38 m dydžio ovali aikštelė, iš visų pusių apjuosta 1,5 – 2 m aukščio pylimu.

29. Šalia Vielionių sodžiaus, Palūšies parapijoje prie vieškelio yra aukštas kalnas. <...> Un šita kalna senų senovėj stovėja bažnyčia. Taj bažnyčiai giedadava labai gražiai deivės. Kiekvienas žmogus, eidamas pra šitų kalnų ir bažnyčių, sustodava, užgirdį labai gražiai giedant, paklausti. Ir kap tik ilgiau paklausydava, iškart numirdava. Tai tadu visi kunigai pradėja prašyt Dievų, kad ana nueitų skradžiai žemės. Ir per ilgus meldimus ir keiksmus prasiskyrė žeme ir bažnyčia nuėja skradžiai žemių. Tai dabar tam daikte žinklu prasiskyrimas in dvi puses viršūnes kalna.

30. Netoli Vielionių kaimo yra pyliakalnis. Ant pyliakalnio buvo bažnyčia. Priešai norėjo ją paimti. Nepaėmė pilies, priešai ėmė keikti: „Kad prasmegtų šis pyliakalnis!“ Ir tuo laiku prasmego bažnyčia. Joje buvo daug žmonių. Ir dabar sekmadieniais vasarą dvyliktą valandą per mišias girdisi, kaip skambina varpais, žmonės gieda ir vargonais groja. Ir dabar toje vietoje yra didelis įdubimas.

31. Vielionių kalne varpas skamba, kur duobė prie buvusios koplytėlės. Koplyčia prasmego ant pačio kalno viršaus. Prsiduodava.

32. Pa piliakalniu, un Pavelionių, un kalna prie ežera un kalna, tai ti stovėjus! <...> Beržynas, ai un didelis! Ta tį senovėj ti kai kasė – ti, saka, bažnyčia buvus, ti auksą buvį – kas nepakase, nareja, tie visi pamirė.

– *Tie, kas norėjo kasti?*

– Aha, kasti, ką surasti, – tai visi pamirė.

3. Mažulonių piliakalnis ir ežeras Vėlys (1995 m., V. Vaitkevičiaus nuotrauka)

33. Seniai seniai buva un ta kalna bažnyčia. Vienąkart žeme sudrebe[[j] pirmaj Velykų dienaj per mišių i bažnyčia pralekie žemesan, e tam daikti lika skyle, kurian linda tik maža vaika kūlakas. Kartų vaikas radis tų skylį ažužinklina akmeniukų, inmetie jan. Pa kiek laika užgirda bildesį – lyg geležinin sūdan kas stuktele. Un rytajaus rada tų akmeniukų prie skylei viršuj. Kas tik meta akmenį, tai vis grįžta.

34. Labai seniai buva un ta kalna kapinės. I dabar da tam daikti kryžius stavi. Prie jam rungas kasmet Sakminiesu žaltys.

35. Po kiek laika atsiranda prie skylei raktas nuo bažnyčias, kuri tam daikti prasmega. Kartų diedas parsineše jį nama. Tadu jam pasirodie sapni vakietys i saka:

– Nunešk raktą i padiek ti, iš kur paimei.

Diedas nepaklause ja i rakta nenunešie. Kitųnakt pasirode jam du vakiečiai apsiginklavį i saka:

– Parnešk raktų, iš kur paimei, e ne, tai kitųnakt pasmaugsme.

Diedas nusgunda i un rytojaus nuneše raktų, iš kur paėmįs.

36. Pasakoja, kad buva bažnyčia buvus, i da kai kasinėja, tai randa kokias atliekas.

37. Kokis tai dvaras buvįs ir pravirtęs, prasmegęs. Paskui supylė, padarė piliakalnį tą.

38. Du kilometrai nuo mūs, tai yr tį piliakalnis, tį kapai senovės, nugi, degindava žmonis. Nugi, senybos paganyš degindava.

39. Važiuoja turgun. <...> Važiuoja prie piliakalniui – baranas surištas guli, pragaišintas, turgun [vežant] maž išlėkė, – nesidabojo. Insdėja i veža

šitų baranų, nugi – parduosiu... Veža veža, insidabojo – akmenį pailgų!.. Kap tik atkeltie! – vietaj barana.

40. Kap kadu važiuoja kas naktį, tai ti prie piliakalniui in kelia valiajas sienajis.

41. Vienas ponas, išgirdęs apie tą kalną, pasiūlė valdžiai: jei atiduos jam tą kalną su visa kuo, kas rasis kalne, tai jis išbrukavos kelią nuo Švenčionių iki Vydžių (apie penkiasdešimt kilometrų). Valdžia jam atidavė kalną. Inžinierius pradėjo darbą. Vienus žmones pasamdė, kurie pradėjo kelią taisyti ir brukavoti, o kiti kalną kasė. Bekasdami kalną rado žmonės kelis skeletus, aukso branzalietą ir keletą duonos plutų. Inžinieriui greitai prisisapnavo, kad perstotų kasti kalną, nes turėsiąs mirti. Jis to nepaklausė ir varė darbą toliau. Neužilgo mirė inžinierius ir jo žmona. Pradėtą darbą varė toliau sūnus. Jam irgi prisisapnavo sapnas, kad nekastų kalno. Jis nepaklausė ir galų gale mirė.

Nuo to laiko kalno niekas nekasė. O kadangi brukas buvo pradėtas nuo to kalno į vieną pusę ir į kitą apie 50 sieksnių ir liko nebaigtas, tai ir dabar yra kalne iš visų keturių šonų duobės.

Žmonės sako, kad tame kalne yra užkeikta bažnyčia. Ir tame kalne, sako, girdisi kas naktį apie dvyliktą valandą varpų skambėjimas.

42. Švenčionių apskrity Daugėlišchio parapijoje yra kalnas tarp ežerų, „Piliakalniu“ vadinamas. Sako, seniau nuo Velynių dienos (2. XI) vaidindavos per 12 dienų kas metai: tai raiteliai joja be galvų, tai armotas kokias. Sako, vienas kunigas Daugėlišchio tam netikėjęs ir kartą pats nuėjo žiūrėt, ar tikrai ką pamatys. Pamatė nukryžiuotą Kristų, kuris labai vaitojo. Kitąkart kokie numirėliai vaikydavo naktigonykus nuo to kalno ir daug ten baisumo.

43. Daugėlišchio „piliakalny“ rusai kasdami rado kokius kaulus ir peklus. Kai kuriems žmonėms prisisapnavo, sako:

– Nekliudyki, o užkaski atrastus kaulus, o jeigu toliau kasit, tai bus blogai. (Kitiems sakė, kąd bus maras gyvuliams, ledai laukus išmuš.)

Visi darbininkai atsisakė kasti piliakalnio.

44. <...> Kalbama, kad gilioje senovėje nuolat kūrenosi čia ugnis. O žmonės tada ugnies dar neturėjo. Todėl eidavo pasiimti iš čia ugnies. Norint pasiimti ugnies, jos vietoje reikėdavo supilti maišiukas žemės arba ką nors kitą, ir tokiu būdu susipylė piliakalnis.

45. Kiti pasakoja, kada senovėje žmonės tikėjo įvairiais dievais, tai jie šią vietą laikė šventa vieta, kadangi čia buvo ugnies. Todėl jie meldavosi, nešdavo aukoti įvairius daiktus: kumeliukus, avinus, žodžiu, viską, kas nesisekdavo jų ūkyje, tai jie ir atnešdavo tą paaukoti. Atneštas aukas degindavo. Susidarydavo daugybė pelenų, anglies. Kasinėjant piliakalnį buvo rasta ir auksinių daiktų, kurių buvimo priežastis yra tokia: mirdamas tėvas, niekuomet nepalikdavo sūnums aukso. Todėl nešė į tariamąją „šventąją vietą“ ir čia padėdavo ir užkeikdavo. Reiškia, kas paims šitą auksą, tas mirs, arba nesiseks gyvenimas. <...>

46. 1883 m. pavasarį iš Petrogrado buvo atvykęs kažkoks inžinierius. Jis turėjo dokumentus, kuriuose buvo nurodyta, kur randasi piliakalnis, ir kad jame yra auksinis laivelis. <...>

47. Yra sakoma, kad viršūnėj [piliakalnio] būta bažnyčios, ir todėl apie vidurnaktį girdėti skambant varpus. <...>

48. Vienas inžinierius norėjo kasinėti piliakalnį, kadangi tam jį paskatino žmonių pasakojimai apie kadaise buvusį miestą ir bažnyčią. Tačiau jam tai nepasisekė. Darbininkai kasėjai krisdavo negyvi, galų gale ir pats inžinierius.

49. Vieną kartą važiavo pro piliakalnį žmogus ir pamatė aviną. Žmogus aviną įsiritu į vežimą ir nuvažiavo toliau. Ties kryžkele jis sutvojo kumelei per šonus. Tuo tarpu iš vežimo pasigirdo bumtelėjimas ir žmogui atsigręžus, pasimatė ugnies stulpas.

50. Važiavo kartą žmogus pro piliakalnį ir prieš jį vėjo pučiamas lyg tai čežėjo popierius. Staiga jam pliaukštelėjus botagu, iš popierio pavirto avinas ir klaikiai subliovęs nubėgo į piliakalnį. <...>

51. Pasakojama, kad piliakalnyje buvusi duobė. Piemenys vakare tą duobę pilną prikraudavo akmenų, o ryte nė vieno nerasdavo. <...>

52. Vieną kartą ėjo Bulkienės teta iš Pakryžės pro piliakalnį. Staiga žiūri – guli milžiniškas žmogus. Jo galva ant kelio, o kūnas šalia kelio. Bulkienės teta priėjusi paklausė: „Žmogau, ko tu guli, ar tu girtas, ar pavargęs?“ Žmogus į tai nieko neatsakė, tik sumykė. Tuomet Bulkienės teta, pamačiusi prie šono tarbą, paklausė: „Ką tu neši?“ Žmogus atsakė: „Kūčiai žuvis“. Teta pažiūrėjo ir pasakė: „Juk tai tavo mėšlas“. Žmogus į tai tik sumykė. <...>

Vėlio ežeras (nuotr. 3). Tarp Vėlionių ir Mažulonių kaimų, 29 ha ploto, į šiaurės vakarus nuo Naujojo Daugėliškio – Švenčionių kelio, keli šimtai metrų ta pačia kryptimi nuo Mažulonių piliakalnio ir senovės gyvenvietės.

53. Prie vieškelio Vydžiai – Švenčionys yra Vielionių kaimas. Netoli kaimo yra ežeras, vadinamas Vieliu. Senelis pasakoja, kad kažkada labai seniai vietoj to ežero buvęs kalnas, ant kurio stovėjo bažnyčia. Vieną kartą pro tą bažnyčią ėjo moteris. Ji beeidama į kalną labai pavargo ir pasakė:

– Kad šis kalnas prasmegtų į žemes!

Vos tik ji ištarė, tuoj toje vietoje atsirado ežeras.

Dar senelio atmintyje, būdavo, sekmadieniais dvyliktą valandą girdėdavosi ežero gilumoje skambinant varpais.

Lepšių Bobakalnis ir *akmuo Boba* (18, nuotr. 4). Iš vakarų – pietvakarių kalnas ribojamas Zatyšiaus – Rizgūnų (per Lepšius) kelio. Kalnas – apie 200 m į vakarus nuo P. Šimėno sodybos, apie 120 m į pietus nuo Jakaviškių piliakalnio (Av – 2078). Iš rytų Bobakalnis nuolaidžiais šlaitais, iki 10 – 13 m aukščio, šiaurės vakarų pusėje – žemesnis (iki 8 m aukščio), iš vakarų bei pietvakarių labai nuartas, nukastas (darant privažiavimą prie ant Bobakalnio stovėjusios ūkio kontoros). Bobakalnis viršuje apie 35 – 40 m skersmens, čia – stovėjusios ūkio kontoros pamatai. Į pietryčių pusę kalnas žemėja, pereina į atskirą atragį. Kalne iki kontoros statybos gulėjo akmuo (ar keli akmenys vienas ant kito), kuris buvo vadinamas Boba.

Strakšiškės piliakalnis Ropakalnis (33). 750 m į pietvakarius nuo Mikalavėlio – Rizgūnų kelio ir 130 m į vakarus nuo Jakaviškių – Rizgūnų kelio, Didžiagirio miško 85 kvartalo rytinėje dalyje. Piliakalnis įrengtas atskiroje kalvoje, stačiais, iki 15 m aukščio šlaitais. Viršuje – 26 × 15 m dydžio ovali aikštelė. Žemiau aikštelės dar yra 2 terasos, 2 gynybiniai grioviai ir 2 pylimėliai.

54. Ir ana [bažnyčia] pralėkus ten. <...> I vadindava – Rapiakalnis, Rapiakalnis. Kažkada senų senovėj sakydava, kad buva ten ant kalnalia bažnyčia, i ana pratėkus.

4. Lepšių Bobakalnis (1995 m., V. Vaitkevičiaus nuotrauka)

55. Tai ten bažnyčia buvus, susmegus po tuo kalnu, ten lygtai varpai skambindavo. Atseit tokios legendos, kad varpai girdisi.

Ten akmuo toks papėdėje, tai irgi labai įdomus, su pėdom – gaidžio, arklio, žmogaus irgi.

56. Tai saka, kad ten bažnyčia buvus ir nugrimzdus dar neatmenamais laikais.

57. Senių padavimas – senybos [buvo] du šaučiai: vienas sedie un Bicekalnia, antras – un pileles Bindaryskies lauki (1 kilometro tol.). Abudu šaučiai vienu kūjeliu batus siuva.

58. Katerina ti kokia su karietu važiava, ar paru arklių. <...> Tą bažnyčią pralėkė, a tį yr prie tam kalnui takis labas ir taki kai bala, <...> kai seniau, buva labai klampi. <...> Tai tan įvažiava duobėn ta Katerina su tais arkliais.

59. <...> Būdavo, maži nueinam un ta kalna, patrepsim, ausį prikišme...
– A va, zvanai zvanija, – saka. <...>

60. <...> Ai, kap kalnu [bažnyčia] apvirsta, tai kas ti susapnavįs. Išeina, žmogus galvoja art jau tą kalną ar suare. <...> I, saka:

– Nerauk nu mana galvos plaukų, – susapnavį naktį. <...>

61. <...> Ai gražu būdavo, ai gražu! Užlipi – kaip danguj. Aukštas kalnas, visur matas, a dabar gi vis miškai užauga, gyvatynas, niekur nesimata... Aukštas buva labai! Kaip seni žmonės, tai stati neužeidava, rapam eidava. I pramine Rapiakalniu. <...>

Strakšiškės akmuo su pėdomis. Pietvakarinėje Strakšiškės piliakalnio papėdėje kyšo iš šlaito, gožiamas medžių maždaug 4 m ilgio, apie 2,4 m pločio, apie 1,6 m aukščio. Žmonių nurodomų pėdų ant akmens šoninės plokštumos nematyti.

62. <...> Labai didelis akmuo. Labai didelis perdidelis akmuo! Ten samanom apaugį – apipeškit, tai ti bus koja, kanapa, kajas jaucia ar karves išpaišyta, arklia un ta akmenia. <...>

Ropiškės pelkė Peklos vartai (30). Žinoma iš Lietuvos žemės vardyno anketų, šiandien vietos žmonės šį vietovardį, deja, pamiršę.

Urvelių akmuo (38) minimas Kalnėnų miške. Šiandien vietos žmonių užmirštas.

63. Kalnėnuose yra akmuo, pro kurį einant kažkas dzvanindavo (skambindavo): Cin cin cin... Kalnėnai yra už Urvelių ulyčios. Miške buvo akmuo, pro kurį einant baroniukai bliaudavo.

Kiniūnų Mergašulnys (14). Raistas ir versmė tarp Kiniūnų, Grinkiškių ir Urvelių kaimų, jau sunaikinti melioratorių.

64. (1) Kiniūnuose tai buva: merga susgava, i ana – ten buva versmė, šulynys – tai taj versmėj ana nusižude. <...> Ten pa Janiūnais, už kaima, – dabar jau nēr, melioracija sunaikino. (2) Ir pavadino tą kraštą Mergašulniu. <...> (1) Un tai buva raistas takis un Bernotus važiuojant. E tas raistas buva pirmiau ežeras, da kaip anksčiau pasakojo. Ežeras užjaka, palika tik raistas. Prie ta raista Mergašulnys. E tas raistas buva dviem kaimam. Da trim – Grinkiškėm, Kiniūnam i Urveliam. (2) Tas jau šulnys buva Kiniūnų pusėj.

Čelniukų, Latakiškės, Kalvališkių, Užubalio miško akmuo su Velnio pėda (7, nuotr. 5). Apie 1 km į pietus – pietryčius nuo Čelniukų kaimo, prie miško kelio iš Latakiškių į Tverečiaus – Adučiškio kelią, prie miško kvartalo Nr. 83 kvartalinės linijos. Atrodo, kad akmuo, visą laiką gulėjęs čia pat, melioratorių buvo iš žemės iškeltas ir pastatytas arčiau kelio. Akmuo – smulkiagrūdis melsvai pilkas granitas, 1,75 m ilgio (šiaurės–pietų kryptimi), 75–135 cm pločio, iki 68 cm aukščio. Viršuje yra 26–28 cm ilgio, iki 10 cm pločio ir iki 3,2 cm gylio *Velnio pėda*.

65. Ganiau karves giriaj, i te vadina Velnio pedu. Cia velnias šoka un akmenia. Ten akmuo, i un akmenia velnia pedas. Buva apušis didela, i anas buva apušėj. Tai, saka, griausmas graude labai i daužė tan apušin, a anas ti buva velnias. Tai kap šaka nuo apušes, a ti akmuo didelis, tai žinai, stebuklas! Va te va kap šakta, tai va kajas ažupintelis – kaja žmagaus, a pirštų nagas – kap šakta, – tai pirmyn inminta akmenin, net kaip paslydavįs. Tai gražiai – pinki pirštai su nagam, i akmenin net susadįs tas pedas. Nei ti kalta, nei niekas, tik vo pedas inmygta akmenin didelian baltan i viskas. A nagas dide-las. I dabar da yra. Tik apmusaja, tai kap nuskuta samanas, tai vė da žymi.

66. I man ve prisidave prie jam. Ganau karves – jau aš buvau musi dešims metų... A veršia buva gražus – takis juodmargis. <...> Anas tik pasigrįš, pasipūte i gchr, gchr pats sau jau, gchr gchr, i daboja. Anas gi regi i te, a aš sadžiu i te, tai aš nematau, a anas jau mata, kas aina. <...> Atsigri-žiau – aina žmagus: kepurī ausiūkini, rūbais baltais drabiniais, kelnem bal-tam, marškiniais. Ilgi marškiniai, juostu sujuosta plačiu, austini – kadai aude takias juostas platuma kap per tris pirštus – susjuosįs, a kutasai net palei žemį. Žmagus aina didelis. Ir aš dabaju – anas in mani dabar aina. I jau bedabadama pamislįjau: tas akmuo ne tali, i anas nuo ta akmenia aina in mani... <...> Aš tadu: „Tprūkš!“ Jau nesakau jam, ale tam veršiui sakau „tprūkš!“ Veršis šitei mhr – jau ažkart un jį – <...> i ner, prapuola. Dau-giau i neginiau ti, bijau. Prisdave, kapgi.

5. Čelniukų akmuo su Velnio pėda (1995 m., V. Vaitkevičiaus nuotrauka)

67. Netoli Latakiškės sodžiaus, Tverečiaus prp. miške yra akmuo didelis su žmogaus pėdu, visur vadinamas „Velnio pėdu“. Vieni sako, kad velnias nuo apušės šokęs ir įdaužęs koja. Sako, to akmens atskėlus, gerai karvėms ir kitoms ligoms.

68. Latakiškės girioj (Tverečiaus prp.) yra velnio pedas akmeny, tai nei vienas žmogus ten nepereis nesuklydęs.

69. Iš Latakiškės Motiejūnų Paulina ir Julia ėjo žemuogiauti už Velnio pėdo. Ten būna labai daug uogų, kai kas sako, kad jas velniai priaugina. Eina, žiūri – stovi du balti ir kratosi už kriūtų. Kaip tik pasakė: „Ot kokis piktumas, kaip velnių!“ – tuojaus ir prapuolė jie.

70. Ten pat ėjo Motiejūno Jadvyga su kašeliu. Grybų pririnko ir eina namo. Girdi – tik lapu lapu kas. E gi kad žinotum – grynas vaikiukas sėdi ant vilko nugaros ir jodinėja.

71. Labai prisduoda mūsų giriaj prie Velnia pedui ir pāna Petranciaus giretėj ir Veikščių giretėj – auksinis soldatas, pykšėjimas, dundėjimas, paukšte didela, šuo jodos... Veikščių i cia, daikte, i Petranciaus girelėj snieginis kūgis. Pre Velnia pedui ti blūdij, ti bliauna, nauna, žvinga viskas, kū išgaišina, vis ti atsišaukia.

72. Užubalio miške yra akmuo su velnio pėda. Prie akmens buvo medis. Ant jo sėdėjo velnias. Trenkė Perkūnas, velnias krisdamas net nubrodino žievę.

Sako, po akmeniu yra aukso plūgas ir sidabro akėčios. To medžio (drebulės) jau seniai nėra... Išeinam prie akmens – viena nori eiti į vieną pusę,

kita – į kitą. Visada apsuka galvą. Daug kas taip pasakoja. Kai tik kas eina miglota dieną ar šiaip, tai ir vedžioja, klaidina po mišką.

73. Velnio akmenį (Užbalių miške) kiti vadina „Marijos akmeniu“. Šalia jo buvo pušis. Yra dar kitas akmuo – Trilūšių kaimo laukuose už 4–5 kilometrų. Viena pėda dešinė, kita – kairė; abi – kojų pėdos. Velnias arba Marija sėdėjusi ant pušies. Kai šoko nuo jos, tai nušoko viena koja ant vieno, kita – ant kito akmens...

74. Netoli Latakiškės, girioj yra akmuo su žmogaus pėdu. Žmonės vadzina jį „Velnia pedas“. Sako, kas pastatys kryželį, tai juo pėdas ima užauginecie. Sako, velnias in egles sedejis, grondzimas kad daužis vuodegon velniuui, tas strykć in akmenio i paliko pėdų, a paskui skradžiai žemį pralekįs.

75. Yr pėda. Akmeny pėdos. Inmygta, i va penki pirštai, nu i pravadin-ta – tai jau iš prosenių pravadin-ta – Velnia pedas i Velnia pedas. <...> Inmyta kap i pedas, kap kaja, kap reikie būtie. Tai i pramine – Velnia pedas i Velnia pedas, akmenia gi žmagus nepramins... Kad einam kur – ar grybaut, ar uogaut – in Velnia pedų einam.

76. Nui eglės krinta velnias, atsitrenkė in akmenį, ir liko pėda ano.

Tverečiaus ežerėlis (35), apie kurį žinomas „skendusių varpų“ padavimo motyvas, neišaiškintas.

77. Tverečiaus bažnyčion vežė kadai du dideliu varpu. Vienas zvanas inkrita ežeran, e kitų buva intrauki bažnyčias viežasun. Joninėj, saka, i tas ežeri atsišaukia. Citei kas turi geras ausis, tai gali užgirsćie, i kai buvi pa spaviedziai.

Tverečiaus ažuolas (36). Auga bažnyčios šventoriuje. Medis 2,5 m skersmens, 24 m aukščio, dvikamienis.

78. Tverečiaus bažnyčios šventoriuje, kur dabar užaugęs didžiausias ažuolas, papuoštas gandrų lizdais, seniau buvęs aukuras. Žmonės net vaikus degindavę. Atejęs kokis senis.

– Jūs pagonys, – sako, – kam čia savo vaikus deginat? Vis tiek dievai jūsų maldų negirdi.

Tai senelis, kuris savo sūnų buvo sudeginęs, nulaužė iš tvoros kuolą sausą.

– Ot, – sako, – ženklas – jeigu mano auka bus priimta, tai tas kuolas pradys.

Išdygo, prisprogo tas kuolas, ir užaugo toks ažuolas, kad dar amžį tokio nebuvo visoj apylinkėj. Sako, tam medžiui daugiau penkių šimtų metų dabar.

79. Ten ir Napoleonas ilsėjosi po tuo medžiu. Ir Emilija Pliateraitė, sukilimo kada tai metais.

Erzveto ežeras. Į pietvakarius nuo Tverečiaus, į šiaurės rytus nuo Mielagenų; 197 ha ploto, didžiausias gylis 19 m. Rytuose iš ežero išteka Bivėta, pietuose iteka Kančiogina.

80. Daug senybas miestų ir bažnyčių nuskindusių. Pasaka[ja] diedas, ir Erzvėta ežeri yra nuskindus bažnyčia, ciktai kiek likį švintariaus, kiek abelų kuniga sada dabar yra.

81. Erzveto ežere nuskendo bažnyčia. Būdavo girdėti vakarais, kai saulė nusileidžia, skambinant varpais. Žvejai suplėšydavo į bokštą tinklus. Dabar liko tik salelė prie Andriejevkos.

82. Erzveta ežeri buvo labai dzidelis astravas, ti buvęs miestelis i bažnyčia. Ale i miestelis, i bažnyčia nuskinda, citei maža dalele lika, kur buvo pamaldzingas davutkeles.

83. Erzveto ežero daikti buvo rūmai karalaičio Erzia ir dzidelė bažnyčia. Prasižengus Erziui, prakeikė jį kaimynai. Žemė prasiskyrė i prarijo dvarų su sodais, cik liko bažnyčia su klebonija. Tam daikti pasidare Erzveto ežeras. Kai žmones pasileido, tai i bažnyčia nuskindo. Tik vienas astravelis da pakrašcy lika. Ti auga grūšias i jaunimas vasaraj kupaliojas.

84. Erzveto ežeri yra paskindis miestelis, Tverečiaus ežeri – bažnyčios zvanas, katras da i daba Jonines naktį zvanija, Svirķų ežere yra labai navatnų žuvų, Kalvališķių lauki – užaugis ežeras: sako, buvo labai didelis kadai ežeras.

85. Erzveto ežero saloje buvo bažnyčia. Ją prakeikė, ji apsvirtė ir nuskeno.

86. Iš Erzveto ežero buvo luftas į Mešonių ežerą (Bernotų k.). Viename ežero gale buvo paleista lydeka su žiedais ir sugauta kitame.

Lydeką, perrištą raudonu kaspinėliu, paleido Mešonių ežere ir sugavo Erzveto ežere.

87. Vinciukas Spiecius pagava Erzveta ežeri žuvį ne žuvį, greiciausiai velnių, kataras citei žebuoja. Kad nenumetis i nepersizegnojis, piauniai būtų prarijis.

88. Erzveto ežeri, saka, žiemą kas staugia. Žiemų važiuodamas labai dažnai ažblūdzyti. Saka, velnias vedziojas.

89. Strošnojaj dienoje velniai žydų dūšias nešioja ir grūda versmėn. Sako, daug kas regėjo, kaip Erzveto ežero verpetynen velnias žydus grūdęs, tik jų subines virbedavo.

Laumakės kaimas. Prie Švenčionių – Tverečiaus kelio, dabar neretai laikomas didesnio Dietkauščižnos kaimo dalimi.

90. (1) Laumes, saka, iš girios eja upen gert – tai Laumakė. <...> Dysnos upelėn.

– *O kas tos laumės?*

(2) Nugi, gal bezdžionės greičiausiai. Senos bobos vadindavo laumėm.

(3) Meškos. Taip vadindavo laumėm. Gi, saka, čia eidava iš girios gi upen gert.

91. Apie kilometrą nuo [Dvaryščių k. ir Gudapievio k.] yra Laumakės kaimas. Sako, kad seniau ten vaidendavosi laumės. Apie vidurnaktį jos mirksėdavusios akimis. Nuo laumių akių yra kilęs šis kaimo pavadinimas.

Laumakės akmuo su dubeniu ir kryželiu (17). Pietinėje Laumakės kaimo dalyje, apie 250 m į pietus nuo Švenčionių – Tverečiaus kelio, 50 m į vakarus nuo bevardžio upelio (dešiniojo Dysnos intako), eglyno pakraštyje. Akmuo – smulkiagrūdis rausvas granitas, 1,65 m ilgio, 1,35 m pločio, 55–70 cm aukščio, čia atvilktas iš laukų. Viršuje, kiek šone, yra 17,5 cm skersmens ir 16 cm gylio duobutė, šalia – 8 bei 8,5 cm ilgio, 1,3 cm gylio kryžmų kryželis (+). Aplink iškalta taisyklingas 115 cm skersmens apskritimas („ratas“), matyt, atitinkąs numatytą iš akmens kalti girnų dydį.

92. Laumakėj vienas duobutę akmeny išgrėžė, velnius gaudė ir ten dėjo, prirakindavo ten su geležim. <...> Velnius gauda i uždarinėja. <...>

Jam va susiregi, kad velnių uždarytų. Akmenim kala duobį, skylių. Tadu gelažį užvara – velnių uždara, jau neišlįs. <...> Jam prisiduoda, kad barabanija kur velnias, velnias kažkur lupas kambarin...

Paringio bažnyčios vieta. Pirmoji koplytelė pastatyta apie 1620 m., ji išgarsėjo Nukryžiuotojo Jėzaus statula. Čia apie 1745 m. pastatyta medinė koplyčia, kurios vietoje 1819 m. sumūryta nauja. Ši 1837 m. atlaidų dieną (birželio 25 d.) per pamaldas sudegė (nuo žvakės užsidegė užuolaida, nuo užuolaidos – aukoti linai). Liepsnose ir dūmuose tada čia žuvo 289 žmonės, tarp jų – 3 kunigai. Po gaisro bažnytelė suremontuota 1838 m., naujai pašventinta. Stovi ir dabar¹⁰.

93. Važiuoja su aukom visokiom. <...> Tai visokiausių, tinai iš vaška liedava visokius balvon[ų]... Visus šventuosius gal. <...> Aukodavo visokiausių daiktų.

94. Marija ti pasirodė senovėj <...>. Tai ti stebuklinga bažnyčia.

95. <...> Tai čia stebuklinga vieta. Čia va buvo Dešimtoji prieš tris savaites – po Sekminių, po Velykų dešimtas sekmadienis būva. Vadinasi Dešimtoji. Jūs matytumėt, kiek cia žmonių suplūsta! Čia stebuklinga vieta. Visi aina. Cia gi katalikiška, bet eina i rusai. I rusai aukas deda, visi. <...>

A čia pradžia va tokia buvo. Buvo čia mažas mažas tvartelis – kai senovėj, jau kažkoks tai apdulkėjįs, jau apgriuvįs. I buva elgeta. Nebuva jam kur pernaktot. Užėja tan tvartelin pernaktot. Jam prisisapnavo:

– Kad tu iššluostai šitą tvartelį (iššluoji, ištvarkai), bus tau gerai.

I sutvarke, i nu ta laika vis jau pagarsėja šita Dešimtoji, pagarsėja tas Paringys, pagarsėja. I dabar visi jau plaukia su aukom, su maldom, visi visi... <...>

Anksčiau būdava visokias figūrėlas <...> iš vaška [aukoja]. Tai dabar uždraudė, nežinau aš ko. <...> Visą žmogų nuliedava, mažytės tokios. I mažytės, i plonytės. I visą žmogų, ir gyvulį – ką nori. Ir vaikiuką. Ir tuos kas nori perka ir aukoja. <...> Gyvulio liga – už gyvulius paaukot; už vaikus – vaikus pirk. <...> Ten buvo langas, ir per tą langą paduoda. <...>

96. Tį miškas buva i dvaras buva. Susapnava ponas sapnų, kų mes aitum miškan, kų stebuklas bus. Ponas paskele, ašsidegė šviesų, pasiėmė su savim žmonių. Runda – unt akmenia stovi miški stebuklingas paveikslas. Tai anys neišsigunda, dziaugias. Pareja namo, pasiėmė kirvius, iškart stverė iš medžių kaplyčiūtį padaryt, nepalika viena paveiksla. Viena paveiksla nepalika. Padarė mažūtį kaplyčiūtį i apydengė šiaudeliais. Paveikslas stovi, a apie jį apydenge šiaudeliais. Tai tadu šitaj kaplyčiūtėj i altariukų padarė. <...> Tadu buva šitaj bažnyčėlėj i Dešimtoja – pa dešimtu pėtnyčiu, tai labai visą laika privažiuodava žmonių, švįsdava. I šita bažnyčėlė mažučiuotė šitoj stovi, a aplinkui bažnyčėla didesnė jau. Tai ti apyras deda, žvakis dega, ti šiaudeliai. Tai šitie šiaudeliai suklibina i asidegė.

97. Rasdava vis toj vietoj Marijos statulų. <...> Vis statula būdava. Paskui tų statulų nunešdava bažnyčion kitur, tai vis pa nakties rasdava taj pacioj vietoj. Tai tadu pastate šiaudinį kaplyčelį aplink šitų statulų. Tadu ta sudegė šiaudinė. <...> Buvo Dešimtoji – po Velykų dešimtas sekmadienis. <...>

98. Daug žmonių joje pasveika. <...> Ant altoriaus yra prikabinėta tokie votai – ten kojos, rankos, – nuo ko pasveiksta žmones. Nešdava i dabar neša žmones aukas. <...> Ankščiau ir vilnų atneše, ir visokių atnešdava. Dabar tai jau ne, dabar pinigai.

99. Atnešdava daug kas pinigų. Ir dabar po Dešimtąja daug sudeda pinigų. <...> Tris kartus apeina babos apie bažnyčių, tada rožančių dar sukalba ir aukas deda. <...> Kiekvienas žmogus vis aukoja, kad Dievas jam duotų derlių gerą, sveikatų. Tai seniau da būdava tai tokį, va, iš vaška lieja ir tą vašką neša, krauna un kupetų. <...> Ale šitas išeja iš mados. Dabar tą tiktai pardavinėja – iš bloga vaška kokia nuliepaja – ti kajų kakių padara... Tai paskui kunigai paima šitą vašką, tirpina...

– *O kokios anksčiau būdavo aukos?*

– Kokios? Kas sūrį, kas sviestą, kas kų turi, nešdava. <...>

Sakė takis senas senelis šitaj vietaj, aš da nedidelis girdėjau, kaip anas pasakojo. <...> Buva pāna pastatyta kryžius tiktai, tai prie kryžiui meldas anas atsiklaupis, kad Dievas jam regėjimų sugrūžytų. Kap šitų tas paūtura, kų, šitai, va praregėjau, tada panas sugalvoja, Jėzaus širdies pastate bažnyčėj. Medinį. Ta medine bažnyčala kaip buva, tai labai stebuklinga. <...>

100. <...> Saka, labai stebuklinga, kad jai aukas labai nešė. <...> Panela Svinciausia buva pasirodžius tenai, ir tadu padare bažnyčių un tas vietas. Kas ti pastebėjo Panelį Švenčiausią, i in tas vietas padare bažnyčių. I labai stebuklinga, i labai aukas neša – kurie buva ligati kaki žmonis, tai aukas neša, viską. <...> Kas kų turi – i išaudį visas gražias staltieses arba paklodes kokias neša. I kas kų turi. I pinigai deda labai – tai jau labai jau, saka, pamačna, labai pamačna. Paringia bažnyčela tai jau stebuklinga. <...>

101. Į Paringio bažnyčią nešdavo apieras, kad Dievas padėtų dėl keltuvų, žmonių. Dėl sveikatos nešdavo.

Ringės upelio akmuo Paringyje (24,25, nuotr. 6). Maždaug 180 m į rytus nuo Paringio bažnytėlės, apie 20 m į šiaurę nuo Kálnenų – Paringio kelio, apie 40 m žemyn Ringės upeliu, nuo jo pralaidos per minėtą kelią. Čia Ringė teka į šiaurės vakarus, kiek praplatėja (iki 4 m pločio). Upelio viduryje guli pailgas šiaurės rytų – pietvakarių kryptimi, 90 × 45 cm dydžio, 48 cm aukščio akmuo.

102. [Netoli Paringio bažnyčios teka upelis, kuriame guli akmuo. Prie to akmens žmonės prausdavosi, braidydavo]. Žmonės prausias, vaikeliai, braida ti prie jo, prausias tame vandeny. <...> Visi aina, i aš ainu.

Tas vanduo... Kažkas ti buva apspraiškis – ar ti Jėzus, ar ti Marija ant akmenio. I žmonės ti ėja, plaukė anksčiau baisiausia. Tį bonkēm vandenį nuo tas vietas nešė. I aš da turėjau atsivežus. Va kiek metų da spintutej stovi ta bonkė.

<...> Akim padėja, tai kam kojų sukė, tai padėja tas vanduo. Tai keliai skaudėja, tai pabraidė po tų upelį. Tai, žinai, nešdavomės tų vandenį praus-tis, namo nešdavomės.

– *Ar nešėt aukų?*

– Nešdavom, vaikeli, nešdavom. Iš vaško i akis, i ausis, i rankas. Ir perkam, ir aukojam. Ti langelin sudėdavom. Nu, žinai, i daug kam padėdava.

– *Ar linų, maisto neaukojo?*

– Ai nešdavom! Nešdava, nešdava – kas kiaušinius, tai kas drobes, audimų, kas linų. Kaip anksčiau buvom, tai nešdavom. Viską nešdava – kiaušinius... Ką žmonės turėja, tai tą nešė.

103. (1) Važiatot per Paringį pra bažnyčių? Tai čiagi, skaitos, buva pirmiau stebuklingas ežeralis. Tai šita upela buva pirmiau kaip ir šventa. Vandenį imdava žmanys – ir veždavas, ir gydydavas, kap palygint šitame Imbradi <...>. Tai Paringia šita upelė <...>. Ringė. <...> (2) A pirmiaus Parin-gy buva labai stebuklinga bažnyčia.

6. Paringys. Ringės upelio šventa vieta ir mitologinis akmuo
(1995 m., V. Vaitkevičiaus nuotrauka)

(1) Tai į tą bažnyčią pirmiaus žmonės žmonės labai eidava, labai meldavav, vandenį iš tų nešdava, gydydava juom, prausdavav. <...>

– Tai eidavo praustis į tą upelį?

– Eidava praustis, i vandenį nešdava, i dabar žmonės katrie iš toliau <...> kai važiuoja, tai semias iš tos upelės ir vežas tų vandenį.

Ringio ežeras. Šalimais Paringio bažnytkaimio, į rytus nuo jo. Iš ežero išteka Ringė.

104. Prie Paringio yra didelis ežeras. Kadai, kai vajuojos prancūzai ar paliakai ir buvo be gailėsies. Žmonės susdarė, užpuolė ir nukapoję jiems galvas su vežimais paleidė ežeran. Toj vietoj dabar prisduoda, eina vaiskas su kardais, bet be galvų. Po dvyliktos išnyksta.

105. Ežeriukas ti yra, tai, saka, undenia pasiima [Per Dešimtosios atlaidus]. Ti netoli labai [bažnyčios] ežeriukas yra.

Kačergiškės bažnytelė. 1748 m. čia pastatyta koplyčia, ji 1738 m. perstatyta, 1987 m. sudegė. 1993 m. atstatyta.

106. Ponia grapyne pagimde vaikų invalidų. I tas vaikas mirė, i ana šitų vaikų palaidoja čia, ir in cia paaukava, pastate šitų kaplyčelį. Pastate kaplyčelį, i paskiau ponas Almanavičius dadūrė šitų bažnyčelį. <...>

107. [Duktė] mirė jauna. Tai ana [ponia Izabelė] už visų turtų už dukterį pastatė koplyčių Kačergiškėj.

108. <...> Ponia Izabelinėj buva – čia gi buva visur dvarai – i jai gimė mergyte be kaulų. I ana ja paaukvoja Dievui – jeigu mergytei kaulai atsiras, jinai pastata bažnyčių. I ta mergyte sveika buva, i ta ponia Izabelė pastatė bažnyčių.

7. Rokiškės piliakalnis (1995 m., D. Astramskaitės nuotrauka)

Rokiškės piliakalnis (29, nuotr. 7). Dysnos slėnio aukštumoje, dešiniajame jos krante. Piliakalnio šlaitai gana statūs, aukščiausias (pietrytinis) apie 10 m aukščio. Viršuje ovali maždaug 40 × 20 m dydžio aikštele.

109. Netoli Rokiškės yra kalnelis. Senovėj ten stovėjo bažnyčia. To kaimo žmones buvo dideli plėšikai. Vieną kartą, vykstant pamaldoms bažnyčioje, trenkė Perkūnas, ir visa bažnyčia su žmonėmis prasmego. Tris dienas skambėjo labai varpai ir girdėjosi žmonių balsai. Vietoj bažnyčios iškilo neaukštas kalnelis, kurį žmonės dabar vadina piliakalniu.

Neseniai ardamas žmogus netoli kalnelio rado akmenį, kuriame buvo laikomas švėstas vanduo. Dabar tas akmuo yra Paringio bažnyčioje.

Taujūnų Velniabalis (34). Žinomas iš Lietuvos žemės vardyno, 1995 m. LLTI tts. ekspedicijos metu tiksliau nelokaluotas.

Ožionių šaltinis (22). 1995 m. LLTI tts. ekspedicijos metu tiksliau nelokaluotas.

110. Par mus yra tokia versmelė, kur no akių, kai pasiprausi, tai akys išgyja.

Apie *Kazimieravo šaltinį* (13) pasakojo tolimesnių kaimų žmonės. Šaltinis 1995 m. LLTI tts. ekspedicijos metu tiksliau nelokaluotas.

111. Tį Kazimieravi buvo versmė kokia, ir buva tokis kap burtininkas, rusas, tai jis iš to šaltinio semdavo vandens, atkalbėdavo ir gydydavo žmones. Oi, pas jų važiuodavo žmonės!

Navikų Karaliaus akmuo (20). Gulėjo tarp Navikų ir Padysnio kaimų, suskaldytas melioratorių. Neaišku, ar šis akmuo susijęs su Navikų Karaliūkalmiu – aukštu kalnu kairiajame Dysnos tvenkinio krante.

112. Tai karalius Napaleuonas tį valgė abiedų un ta akmenia. Tai kai anis papietūja, tai anis paliko šešis šaukštus sidabrinus i labai gražių pučkelių. Akmenia nėra, tik bala dabar jau stovi. <...>

113. Napoleonas valgė pietus un to akmenia. Taigi aš un jo sėdėdavau, žaisdavom – ilgas toks akmuo. Dabar po to rusai, toki, staravierai suskaldė, nėra ta akmenia. Ale dabar i tų rusų nėra.

Valgė pietus Napoleonas – tai juokas tau cia!..

Navikų Velniašulnys (21). Pelkė ir versmė buvusi toje pačioje vietovėje, kur gulėjo Navikų Karaliaus akmuo. Sunaikinta melioruojant.

114. <...> Būdava, mes ganam karves <...>, tai labai bijodavam ta Velnia šulnia. Karves kai užėina, tai bijodavam. <...>

Tai ty, vaikele, buva kažkas. Ėja kažkokia moteris i nuveja prie to šulnia, prie tas vietas – ty bėga takis vanduo, takis kaip paversmis bėga. Nuvėja, i jai pasirodė velnias, tai moteriai. Ji labai išsigando. Saka, kudlotas tokis, kai ragai kažkoki, saka, i velnias, velnias. Ir anis prabila: „Atsitrauk nuo šita Velnia šulnia“.

<...> Tai jau ne mana, a tėvų tėvai pasakoja.

115. Ty tokia bala, klampynė. <...> Jeigu karvė unklimpa, tai reikia vyrai šaukt. Bet labai sunkiai ištraukia, saka: „Turbūt velnias laika karvį už kojų“. Tai ty jau iš tos vietos labai sunku išgelbėt karvį.

1. P. Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. J. Juršė 1926 (V. Šiekštelės rink.). LMD I 184(13).

2. P. Grybėnų k. ir apyl., Ignalinos raj. – Veronika Čepulienė-Luneckaitė, 72 m., kilusi iš Plėniškės k., Daugėlišio vls. U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(349).

3. P. Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. E. Markūnaitė 1926 (V. Šiekštelės rink.). LMD I 184(19).

4. P. Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. V. Mažvilytė 1926 (V. Šiekštelės rink.). LMD I 184(47).

5. P. Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. B. Markūnaitė 1926 (V. Šiekštelės rink.). LMD I 184(39).

6. P. Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. J. Markūnas 1926 (V. Šiekštelės rink.). LMD I 184(52).

7. P. Vilnius – Pranas Žižmaras. U. A. Bielinis 1926. LMD I 474(248).

8. P. Rimšėnų k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Adelė Čičelienė-Juodagalvytė, 77 m. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė, A. Andriušytė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(305).

9. P. Rimšėnų k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Marijona Gudonienė, 62 m., kilusi iš Lobinių k. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė, A. Andriušytė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(313).

10. P. Dūkšto vls., Zarasų aps. – Mykolas Lunys, 103 m. U. V. Lunys -1948. LTR 2626(3).

11. P. Antakmenės k., Dūkšto vls., Zarasų aps. – Povilas Lunys, 80 m. U. J. Kazimierūnas -1948. LTR 2626(8).

12. P. Kalninės k., Dietkauščiznos apyl., Ignalinos raj. – Elena Berlinskienė-Laurinčiukytė, 91 m., kilusi iš Laurinčiukiškės k., Daugėlišio vls., gyvenusi Antakmenės k. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(399).

13. P. Jonėnų k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Ona Baltakienė-Proškėnaitė, 65 m. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(354).

14. P. Kukoriškės k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Petras Drūteika, 72 m., kilęs iš Kaineišių k. U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(337).

15. P. Dūkštas, Ignalinos raj. – Bronė Gaidelienė-Čepulytė, 44 m., kilusi iš Grybėnų k. ir apyl. U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(344).

16. P. Bronė Gaidelienė (žr. Nr. 15). LTR 6366(345).
17. P. Petras Drūteika (žr. Nr. 14). LTR 6366(341).
18. P. Petras Drūteika (žr. Nr. 14). U. D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(342).
19. P. Petras Drūteika (žr. Nr. 14). LTR 6366(338).
20. P. Kukoriškės k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Elena Bendorienė-Kardelytė, 62 m., kilusi iš Kurliškės k. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(343).
21. P. Ažušilės k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Jonas Martinkėnas, 74 m., kilęs iš Antalgės k. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė, A. Andriušytė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(2).
22. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(4).
23. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(6).
24. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(40).
25. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(12).
26. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(41).
- 71 m. U. I. Žilienė, A. Andriušytė, D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(217).
28. P. Jonas Martinkėnas (žr. Nr. 21). LTR 6366(34).
29. P. Dūdėniškės k., Daugėlišio prp. – Juozas Baužys, 70 m. U. E. Jurša 1927. LMD I 619(2).
30. P. Rimašių k., Švenčionių vls. ir aps. – Adomas Miečelė, 87 m. U. V. Vielys ~ 1941. LTR 2626(59).
31. P. Vanda Čeponienė (žr. Nr. 27). U. D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(227).
32. P. Jakaviškių k., Ceikinių apyl., Ignalinos raj. – Elena Gužinskienė-Janašauskaitė, 63 m., kilusi iš Maskoliškės k. U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(292).
33. P. Palūšės k. ir prp., Švenčionių aps. – Elena Bileišytė. U. V. Maldžiūnas 1934. LMD III 117(1).
34. P. Elena Bileišytė (žr. Nr. 33).
35. P. Elena Bileišytė (žr. Nr. 33).
36. P. Būdinkų k., Ceikinių apyl., Ignalinos raj. – Genovaitė Čeponienė-Baužytė, 89 m., kilus iš Vosylių k. U. I. Žilienė, A. Andriušytė, D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(104).
37. P. Makniūnalaukės k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Ona Drabatieinė-Zenkevičiūtė, 72 m. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(351).
38. P. Senojo Daugėlišio k., Naujojo Daugėlišio apyl., Ignalinos raj. – Klemensas Rimšelis, 72 m. U. D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(433).
39. P. Klemensas Rimšelis (žr. Nr. 38). LTR 6366(434).
40. P. Genovaitė Čeponienė (žr. Nr. 36). LTR 6366(138).
41. P. Pekoriškės k., Daugėlišio vls., Švenčionių aps. U. S. Bukauskas ~ 1926–1929. LMD I 198(7).
42. P. Pranas Žižmaras (žr. Nr. 7). LMD I 474(246).
43. P. Pranas Žižmaras (žr. Nr. 7). LMD I 474(247).
- 44–52. U. Naujojo Daugėlišio apyl. ~ 1960–1970. KPC Archeologijos skyrius. Lietuvos TSR archeologijos paminklo pasas: Mažulonių piliakalnis.
53. P. Bečionių k., Ignalinos vls., Švenčionių aps. – Dominykas Skripskas, 75 m. U. A. Skripskas 1948. LTR 2626(58).
54. P. Vilnius – Genovefa Panavienė-Trapikaitė, 65 m., kilusi iš Rizgūnų k. U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(294).
55. P. Vilnius – Leonas Trapikas, 66 m., kilęs iš Rizgūnų k. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(295).
56. P. Ceikinių k., Ceikinių apyl., Ignalinos raj. – Onutė Babajeva, Antano, g. 1965, 30 m., kilusi iš Nevaišių k. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(296).
57. P. Rizgūnų k., Paringio prp., Švenčionių aps. U. K. Trapikas 1935. LMD III 217(150).
58. P. Rizgūnų k., Ceikinių apyl., Ignalinos raj. – Bronė Basienė-Luneckaitė, 72 m. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė, A. Andriušytė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(299).
59. P. Bronė Basienė (žr. Nr. 58). LTR 6366(298).
60. P. Bronė Basienė (žr. Nr. 58). LTR 6366(297).
61. P. Elena Gužinskienė (žr. Nr. 32). LTR 6366(291).
62. P. Elena Gužinskienė (žr. Nr. 32). LTR 6366(291).

63. P. Urvelių k., Ignalinos raj. – Nocentas Tunius. *U. V. Žitkutė, Š. Šliaupienė* 1969. LTR 4077(20).
64. P. Kiniūnų k., Dietkauščižnos apyl., Ignalinos raj. – (1) Eduardas Bievainis, 72 m., (2) Genovaitė Bievainienė-Kalzanauškaitė, 64 m. *U. D. Astramskaitė, I. Žilienė* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(300).
- 65–66. P. Kėriškės k., Mielagėnų apyl., Švenčionių raj. – Marcelė Misiūnienė, 88 m. *U. V. Danilevičiūtė, V. Meilutytė* 1972. LTR 4480(15).
67. P. Latakiškės k., Tverėčiaus vls., Švenčionių aps. – Anielia Bielinienė-Larinkaitė, 46 m., kilusi iš Vytėnų k., Tverėčiaus prp. *U. A. Bielinis* 1926. LMD I 474(552).
68. P. Latakiškės k., Tverėčiaus vls., Švenčionių aps. – Paulina Motiejūnytė. *U. A. Bielinis* 1926. LMD I 474(914).
69. P. Paulina Motiejūnytė (žr. Nr. 68). LMD I 474(915).
70. P. Paulina Motiejūnytė (žr. Nr. 68). LMD I 474(916).
71. P. U. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67), 1928. LMD I 254(338a).
72. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Kundys, 65 m. *U. J. Trinkūnas* 1969. LTR 4077(43).
73. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Pundys, 42 m. *U. J. Trinkūnas* 1969. LTR 4077(44).
74. P. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67). LMD I 183(105).
75. P. Veikščių k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Marijona Bielinytė, 88 m. *U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(384).
76. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Vilius Grigas, 63 m. *U. V. Vaitkevičius* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(385).
77. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Švenčionių aps. – Eizikelis Beigelis. *U. A. Bielinis* 1926. LMD I 183(113).
78. P. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67). LMD I 474(755).
79. P. Dvaryščių k., Dietkauščižnos apyl., Ignalinos raj. – Bronė Pautėnienė-Augulytė, 69 m. *U. V. Vaitkevičius* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(335).
80. P. U. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 71). LMD I 254(338).
81. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Adelė Bagdenienė. *U. J. Trinkūnas* 1969. LTR 4077(45).
82. P. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67). LMD I 474(535).
83. P. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67). LMD I 183(112).
84. P. Anielia Bielinienė (žr. Nr. 67). LMD I 474(535).
- 85–86. P. Erzvėto k., Tverėčiaus apyl., Ignalinos raj. – Kundys, 65 m., Pundienė, 80 m., Pundys, 42 m. *U. J. Trinkūnas* 1969. LTR 4077(45).
87. P. Eizikelis Beigelis (žr. Nr. 77). LMD I 183(114).
88. P. Eizikelis Beigelis (žr. Nr. 77). LMD I 183(115).
89. P. Kalviškės k., Tverėčiaus prp., Švenčionių aps. – Leonas Seliukas. *U. L. Bielinis* 1926. LMD I 474(688).
90. P. Laumakės k., Dietkauščižnos apyl., Ignalinos raj. – (1) Kostas Maciulevičius, 84 m., (2) Veronika Ramelienė-Kamarauskaitė, 72 m., kilusi iš Plėniškės k., Daugėliščio vls., dabar gyv. Vilniuje, (3) Zofija Maciulevičienė-Kamarauskaitė, 80 m., kilusi iš Degutiškės k., Daugėliščio vls. *U. D. Astramskaitė, V. Vaitkevičius* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(359).
91. P. Dvaryščių k., Dietkauščižnos apyl., Ignalinos raj. – Emilija Pautėnienė, 85 m. *U. A. Pautėnis* 1971. LTR 4222(8).
92. P. Urvelių k., Dietkauščižnos apyl., Ignalinos raj. – Mamertas Černiauskas, 81 m. *U. D. Astramskaitė, I. Žilienė* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(409).
93. P. Navikų k., Grybėnų apyl., Ignalinos raj. – Veronika Baužienė-Tarandaitė, 84 m. *U. I. Žilienė, A. Andriušytė* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(270).
94. P. Elena Gužinskienė (žr. Nr. 32). LTR 6366(293).
95. P. Bronė Pautėnienė (žr. Nr. 79). LTR 6366(318).
96. P. Navikų k., Grybėnų apyl., Ignalinos raj. – Paulina Rudzinskienė-Tarandaitė, 94. *U. I. Žilienė, A. Andriušytė* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(267).
97. P. Pročiūnų k., Kačergiškės apyl., Ignalinos raj. – Zuzana Zigmantienė-Masiulytė, 65 m. *U. I. Žilienė, D. Astramskaitė, A. Andriušytė* 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(287).
98. P. Paringio k., Naujojo Daugėliščio apyl., Ignalinos raj. – Elena Ribokienė-Kliukaitė,

60 m., kilusi iš Stanislovavo k., Daugėlišio vls. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(386).

99. P. Paringio k., Naujojo Daugėlišio apyl., Ignalinos raj. – Petras Cicėnas, 66 m., kilęs iš Pimpiškės k. U. D. Astramskaitė, I. Žilienė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(387).

100. P. Ropiškės k., Naujojo Daugėlišio apyl., Ignalinos raj. – Elena Bukauskienė-Bukauskaitė, 86 m., kilusi iš Jurkiškės k. U. I. Žilienė, D. Astramskaitė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(389).

101. P. Elena Berlinskienė (žr. Nr. 12). LTR 6366(400).

102. P. Gedžiūnų k., Grybėnų apyl., Ignalinos raj. – Anielė Baužienė-Pečiulytė, 66 m., kilusi iš Navikų k. U. I. Žilienė, A. Andriušytė 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(258).

103. P. (1) Eduardas Bievainis ir (2) G. Bievainienė (žr. Nr. 64). LTR 6366(301).

104. P. Švenčionių prp. ir aps. – Švogžlys. U. A. Bielinis 1926. LMD I 474(49).

105. P. Paulina Rudzinskienė (žr. Nr. 96). LTR 6366(278).

106. P. Kačergiškės k. ir apyl., Ignalinos raj. – Anastazija Baltakienė-Jankūnaitė, 77 m. U. I. Žilienė 1995(LLTI tts. eksp.). LTR 6366(278).

107. P. Zuzana Zigmantienė (žr. Nr. 97). LTR 6366(286).

108. P. Bronė Pautėnienė (žr. Nr. 79). LTR 6366(317).

109. P. Pročiūnų k., Daugėlišio vls., Švenčionių aps. – Veronika Rapnikienė, 80 m. U. V. Laurynėnas 1948. LTR 2626(21).

110. P. Daugėlišio prp., Švenčionių aps. U. B. Markūnaitė (V. Šiekštelės rink.) 1927. LMD I 184(36).

111. P. Jonėnų k., Vidiškių apyl., Ignalinos raj. – Ona Baltakienė-Proškėnaitė, 65 m. U. V. Vaitkevičius 1995 (LLTI tts. eksp.). LTR 6366(356).

112. P. Paulina Rudzinskienė (žr. Nr. 97). LTR 6366(265).

113. P. Veronika Baužienė (žr. Nr. 93). LTR 6366(269).

114. P. Anelė Baužienė (žr. Nr. 102). LTR 6366(259).

115. P. Anelė Baužienė (žr. Nr. 102). LTR 6366(261).

¹ Courtés J. Le conte populaire: poétique et mythologie. – Paris: PUF, 1986. – P. 203.

² Calame C. Thésée et l'imaginaire athénien. – Edition Payot Lausanne, 1990. – P. 18.

³ Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimai. – V., 1970. – P. 50.

⁴ Ten pat. – P. 150.

⁵ Būtėnas. P. Mūsų kalnai // Mūsų senovė. – 1922. – Nr. 1.

⁶ Покровский Ф. В. Археологическая карта Ковенской губернии. – Вильна, 1899. – P. 145.

⁷ Greimas A. J. Tautos atminties beiėškant. – Vilnius–Chicago, 1990. – P. 367.

⁸ Aeneas Sylvii Piccolomini Opera. Basileae, 1571 // Janulaitis A. Enėjas Silvius Piccolomini bei Jeronimas Pragiškis ir jų žinios apie Lietuvą XIV–XV a. – K., 1928. – P. 60.

⁹ Šliavas J. Dulkes nužėrus: Straipsnių rinkinys (mašinraštis) // VUB RS. – F. 152–15. – L. 35.

¹⁰ Šidiškis T. Šiaurės rytų Lietuvos mitologiniai sakraliniai objektai (Švenčionių raj.) // Mūsų kraėtas. – 1995. – Nr. 1. – P. 139.

¹¹ Jorudas K. A. Ar jau išnyko... // Mokslas ir gyvenimas. – 1992. – Nr. 5/6.

¹² Tarasėna P. Laumių stalas // Gimtasai kraėtas. – 1934. – Nr. 1; Buračas B. Laumės / Sekmadienis. – 1936. – Nr. 42. – P. 3.

¹³ Almonaitis V. Ką šniokėčia Jūros rėvos. – K.–V., 1994. – P. 104.

¹⁴ Mannhardt W. Letto-preussische Götterlehre. – Rīga, 1936. – P. 506.

¹⁵ Statkevičius V. Verti dėmesio akmenys (mašinraštis) // LKD. – F. 32. – L. 14–15.

¹⁶ Šliavas J. Žemė ir žmogus: Straipsnių rink. (mašinraštis) // VUB RS. – F. 152–18. – L. 62.

¹⁷ Statkevičius V. Min. veik. – L. 14–15.

¹⁸ Šidiškis T. Lietuvos alkakalnių tyrimai: Ignalinos rajono alkakalniai (mašinraštis). – KPC Archeologijos skyrius.

¹⁹ Šidiškis T. Šiaurės rytų Lietuvos sakraliniai mitologiniai objektai (Ignalinos raj.) // Mū-

sų kraštas. – 1994. – Nr. 2.

²⁰ *Daugudis V.* Mažulonių piliakalnis // Iš lietuvių kultūros istorijos. – V., 1961. – T. 3. – P. 16–40.

²¹ *Dakanis B.* Mažai žinomi Lietuvos piliakalniai // Kultūros paminklai. – 1994. T. 1. – P. 36–37.

²² Ten pat. P. 39–40.

²³ Ten pat. P. 42.

²⁴ *Luchtanas A.* Rytų Lietuva I tūkst. pr. m. e. // Lietuvos archeologija. – V., 1992. – T. 8. – P. 56–85.

²⁵ *Dakanis B.* Min. veik. – P. 52.

²⁶ Ten pat. – P. 36–37.

²⁷ *Daugudis V.* Mažulonių piliakalnis. – P. 39–40.

²⁸ *Zabiela G.* Nalšia Lietuvos valstybės kūrimosi išvakarėse // Rytų Lietuva: Istorija, kultūra, kalba. – V., 1992. – P. 14.

²⁹ Ten pat. – P. 16.

³⁰ Ten pat. – P. 22.

³¹ Ten pat. – P. 16.

³² *Balčiūnas J., Dakanis B.* Ignalinos raj. archeologijos paminklų žvalgymas // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1984 ir 1985 m. – V., 1986. – P. 113.

³³ *Vanagas A.* Lietuvos hidronimų etimologinis žodynas. – V., 1981. – P. 323.

³⁴ *Buračas B.* Šiaulių ežeras padavimuose // Sekmadienis. – 1937. – Nr. 16.

³⁵ *Buračas B.* Vandenių ir dievų garbei: Apie aukas, laumes ir kitus seno Vilniaus porinimus // Sekmadienis. – 1937. – Nr. 23.

³⁶ Gervėčiai. – V., 1986. – P. 361.

³⁷ Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens. – Berlin u. Leipzig, 1930. – Bd. 2. – P. 1691; *Филимонова Т. Д.* Вода в календарных обрядах Зап. Европы XIX–XX в. в. // Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. – М., 1983. – P. 139, 142.

³⁸ *Успенский Б. А.* Филологические разыскания в области славянских древностей: Реликты язычества в восточно-славянском култе Николая Мирликийского. – М., 1983.

³⁹ *Šidiškis T.* Šiaurės rytų Lietuvos sakraliniai-mitologiniai objektai. – P. 154–161.

⁴⁰ Ten pat. – P. 156.

⁴¹ *Musteikis V.* Papildomos žinios apie Kaneišių – Kukoriškės kaimų paribyje esantį piliakalnį. – 1994. – V. Vaitkevičiaus asmeninis archyvas.

⁴² Rzut oka na źródła archeologii krajowej, czyli opisanie zabytków niektórych starożytności, odkrytych w zachodnich guberniach Rosyjskiego / Przez Eus. Hr. T... – Wilno, 1842.

⁴³ Napoleon Orde: Album widowków historycznych Polski. – Gdansk, 1991.

⁴⁴ *Покровский Ф. В.* Археологическая карта Виленской губернии // Труды Виленского отделения Московского предварительного комитета по устройству въ Вильнѣ IX археологического съезда. – Вильна, 1893. – P. 145.

⁴⁵ Dieveniškės. – V., 1969. – P. 265.

⁴⁶ *Urbanavičius V.* Spėjimų senovės lietuvių kulto vietų kasinėjimai 1971–1972 m. // IAS. – Nr. 351. – P. 40–41.

⁴⁷ *Уртанс Ю. В.* Камни – „Следовики“ на территории Латвии // Известия академии наук Латвийской ССР. – Рига, 1988. – Nr. 7. – P. 94.

⁴⁸ *Покровский Ф. В.* Археологическая карта Виленской губернии. – P. 51.

⁴⁹ *Balčiūnas J., Dakanis B., Strazdas A.* Archeologijos paminklų žvalgymas 1992 ir 1993 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1992 ir 1993 metais. – V., 1994. – P. 278.

⁵⁰ *Misius K., Šinkūnas R.* Lietuvos katalikų bažnyčios žinynas. – V., 1993. – P. 556–557.

LEGENDS OF NAUJASIS DAUGĖLIŠKIS

DAIVA VAITKEVIČIENĖ, VYKINTAS VAITKEVIČIUS

Summary

The article and the publication present legends and mythological tales of one small region, Naujasis Daugėliškis, related to definite places. As legends always tell the reader about concrete places, the specification and investigation into them enlarge and/or supplement the analysis of folklore texts. Such places are mostly hills, stones, rivulets and streams being historically related and most often specifying sacred objects - the ritual places of the ancient Lithuanian religion. The text analysis also proves the legends to reflect certain religious reforms, changes in the world outlook (mostly connected with the establishment of Christianity) because the texts frequently specify the change of some religious values into others (especially symptomatic seems to be the motif of a vanished church).

The first part of the article analyses the text feature to reflect religious transformations and the traces of myths and rituals, while the second discusses definite legends of Naujasis Daugėliškis as well as the historical and cultural significance of their objects. The third part contains the about sacred objects of the Naujasis Daugėliškis region.